INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
• Pesticiden	*Leon Wecke*	**2**
• Is onzin weerlegbaar?	*Joop Doorman*	**3**
• Fijnafstemming	*Jan Willem Nienhuys*	**7**
• Ernst Jünger – Oorlogsroes	*Enno Nuy*	**8**
• The Invention of Lying	*René van Elst*	**10**
• Jezus, een tweederangs militaristische Messias?	*Jan Willem Nienhuys*	**12**
• Einde van het Christendom	*Paul Hopster*	**15**
• Jan Wagenaar – vrijdenker avant la lettre...	*Jan Bontje*	**15**
• Uit de oude doos	*Red.*	**16**
• Over filosofie	*Frans Couwenbergh*	**17**
• Mensenrechten—voor sommigen?	*Frans Bijlsma*	**19**
• Libië: Responsibility to reconsider	*Leon Wecke*	**21**
• Twee redelijke opties?	*René van Elst*	**22**
• Strijden tegen elk onrecht	*Floris van den Berg*	**23**
• Wat is de zin van het bestaan?	*Hans Louis Koekoek*	**26**
• Seks als De Zonde	*Anton van Hooff*	**27**
• De Affaire Dreyfus en de Derde Republiek	*Jo Nabuurs*	**28**
• Beenakker, geloof je het zelf?	*Ben Warner*	**29**
• Jan Guillou – De grote eeuw	*Enno Nuy*	**31**
• Van de Redactie	*Red.*	**32**
• Op zoek naar eco-humanistische deugden (preview)	*Floris van den Berg*	**32**

Pesticiden

Leon Wecke

(Wijchen, 1932; polemoloog verbonden aan het Centrum voor conflictanalyse en –management (CICAM) van de Radbouduniversiteit Nijmegen)

'Het zit in de bodem, in het grondwater, het oppervlaktewater en in de lucht'. Het was een kabaal vanjewelste. Een woedend gegons steeg op en verwerd tot een kwaadaardig geronk als van geallieerde luchteskaders die in de Tweede Wereldoorlog de Duitse medemensen de groeten deden.

'Het is genoeg geweest', zo werd er geroepen en op borden en spandoeken stond geschreven 'Weg met Bayer, weg met Syngenta, weg met de neonicotinoïden'. Bijenvolkeren waren in hun geheel uit de kast gekomen en hieven luid de leuze: 'We steken ze dood, we hebben geen keuze'. 'Een bij hoort erbij', werd gescandeerd, waarop aanwezige vogels tevergeefs erop wezen dat hun ei in dezen historische rechten had.

Pas toen een oude koningin naar voren trad en het woord nam werd het stil. 'Wij zijn niet de enige', sprak ze, wijzend op een groot aantal vogels: zwaluwen, mussen, spreeuwen, patrijzen, grauwe gorzen en ringmussen. Alle graanetende akkervogels zijn slachtoffer, alsmede regenwormen, vlinders, bacteriën, vissen en amfibieën.' De laatste twee hadden zich aan het wateroppervlak van een sloot verzameld . 'Die pesticidentroep', zo vervolgde de majesteit, is 5000 tot 10000 maal giftiger dan het verboden DDT. Kun je nagaan'. 'Ik heb het nagegaan,' riep een bijeneter. 'In mijn regio is geen bij meer te bekennen'. Er viel een hartverscheurende stilte: 'bijeneters zijn de laatste die hier het woord moeten voeren', werd er geroepen. 'Weg met dat beest!'. De koningin kon met moeite de rust doen weerkeren. 'In sproeistof, bodembehandeling via zaadcoating, komt het kwaad tot ons', benadrukte ze. 'Die Neonico's maken reeds 24% van de wereldmarkt voor insecticiden uit. De rechtopgaanden, zoals wij bijen mensen plegen te noemen, spuiten het op fruit, maïs, groenten, kool, sla, wortelen, sierplanten en grasvelden. Vele bijen sterven onmiddellijk of verliezen hun vliegvermogen, reukzin, weerstand tegen ziekten, geheugen, vruchtbaarheid of gaan minder foerageren'. Een hommel bracht in het midden dat pesticiden ervoor zorgen dat de werkhommels minder groot worden, ze worden kleiner en kunnen niet volgroeien, wat een groot probleem is. 'En dan die Amerikaanse vuilbroed', werd in koor geroepen. Vertegenwoordigers van volkeren uit Hoogezand-Sappemeer en Zuidlaren meldden dat inmiddels hele volkeren geliquideerd zijn en kasten vernietigd vanwege die besmettelijke ziekte. Waar komt-ie vandaan, wilde de meute weten. Men wist het niet, alleen dat Amerikaans vuilbroed altijd nog kwalijker is dan het Europese vuilbroed dat je ook kon oplopen.

Wat kunnen we? Wat moeten we? Wat gaan we doen? Er werd besloten tot het oprichten van een flitssnelle steekinterventie richting bestuurders en aandeelhouders van zowel Bayer als Syngenta en het uitsturen van een delegatie naar de voorzitter van de Europese Unie. De koningin had vernomen dat er in Brussel een bestuurswisseling had plaats gehad en wilde de nieuwe ploeg meteen met de hoge nood van de bijenstand en andere door pesticiden getroffen levende wezens confronteren.

Bij aankomst in Brussel bleek dat de nieuwe voorzitter de bijentaal en overigens ook elke andere taal, behalve die van zijn moeder, niet machtig was. Zijn assistente voor Buitenlandse Zaken, die helaas geen ervaring had en per ongeluk een paar delegatieleden onder haar hoge hakken plette, bood uitkomst. Een dansje maken kon zij wel en zo kon uiteindelijk door middel van een cirkeldans linksom en rechtsom aan de delegatie duidelijk gemaakt worden dat het Europees moratorium op die drie meest verfoeilijke pesticiden tot 2015 van kracht zal blijven. De voorzitter zei dat hij de voor bijen heugelijke mededeling had dat de pesticidenproducenten, de Duitse Bayer en de Zwitserse Syngenta, menen dat de huidige onderzoeken niet breed genoeg zijn en zij dus de effecten bij al die dieren die niet onderzocht zijn alsnog zullen nagaan. Wellicht denkend daarmee een eigen gelijk te halen en kennelijk niet op de hoogte van de uitspraak van ene Einstein *) die luidt dat binnen vier jaar na het uitsterven van de bijen ook de mensheid aan de beurt is.

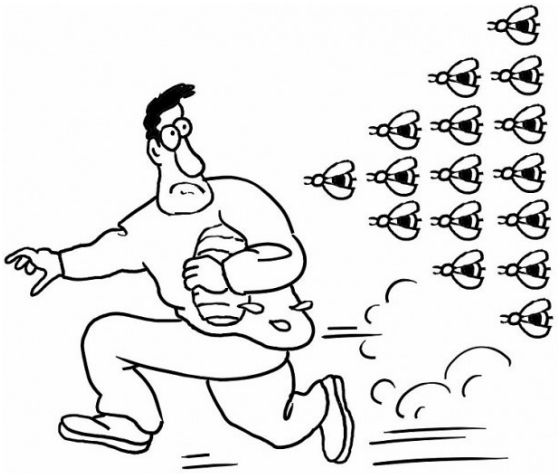

Terwijl de pesticidenproducenten verder lobbyen om langs gerechtelijke weg het moratorium van de Europese Unie ongedaan te maken, vloog de delegatie huiswaarts. Thuisgekomen konden zij beamen dat het Europees Agentschap voor Voedselveiligheid, de ESFA, op het standpunt staat dat – zoals uit meer dan 800 studies inmiddels blijkt – de desbetreffende pesticiden schadelijk zijn voor bijen maar dat dat niet wil zeggen dat ze ook voor de achteruitgang verantwoordelijk zijn. Dat na het snoepen van een paar in dat gif gedrenkte zaden, vogels subiet de pijp uit zijn, is uiteraard nog geen sluitend bewijs voor de massale bijensterfte.

Zou de hamvraag niet zijn of kapitalisme en duurzaamheid wel samen kunnen bestaan? Zou daar ergens de primaire oorzaak van alle ellende liggen? Het schijnt dat de bijen het antwoord **nee** op die vraag allang weten. Nu Brussel nog.

*) Zeer waarschijnlijk ten onrechte toegeschreven aan Einstein – Red.

Ter gelegenheid van de Anton Constandse Vrijdenkerslezing, die op 11 oktober 2014 zal worden gehouden door Prof. Dr. Jan van Hooff, drukken wij hier een sterk verkorte versie af van de eerste Vrijdenkerslezing, met dank aan Jules Brabers van het HHC, die de tekst van de rede ter beschikking stelde.

Eerste Anton Constandse-lezing, gehouden bij de opening van het nieuwe vrijdenkershome te Rotterdam op zaterdag 12 september 1987

Is onzin weerlegbaar?

Prof. Dr. S.J. (Joop) Doorman

(tekst ingekort door *René van Elst*)

Joop Doorman (1928-2009)

Anton Constandse... ik heb hem het eerst persoonlijk leren kennen in de tijd dat ik directeur was van de VPRO. Hij sprak zijn commentaren altijd uit uit zijn hoofd, met die eigenaardige krakende stem, waarbij de meest controversiële mededelingen doorgaans werden vooraf gegaan door de aanhef: "Nu is het natuurlijk zo, dat..." Ik kom op hem pas aan het eind van mijn voordracht weer terug.

Is onzin weerlegbaar?

Dit is een vraag die geen eenvoudig antwoord heeft en die bovendien naar ingewikkelde dilemma's van het vrijdenken wijst.

Hoe merkwaardig is het met onzin gesteld en **wat versta ik onder onzinnige mythen**?

Diverse denkers hebben erop gewezen dat kennelijk mensen zonder mythen zich niet of nauwelijks intellectueel/geestelijk staande kunnen houden. Er zijn mooie mythen (bijv. uit het oude India en Griekenland) en er zijn nièt-mooie mythen; tot die laatste behoren wat mij betreft nogal wat verhalen over uitverkorenheid in het Oude Testament en met name de door mij nooit geheel begrepen tamelijk bloedige mythe van het Nieuwe Testament.

Wanneer geldt nu dat mythen onzin zijn? Laat ik eerst een voorbeeld geven, ontleend aan Bertrand Russell, van een mythe waarin het onzin-begrip zich begint uit te kristalliseren. Toen Benjamin Franklin de bliksemafleider uitvond en in de staat Massachusetts aanbeval dat mensen op hun huizen deze ijzeren punten, zoals hij het noemde, zouden plaatsen, werd hij hiervoor hevig aangevallen door dominee Price [bedoeld is Thomas Prince – Red.], die vaststelde dat dit een schandelijke daad was; immers de bliksem werd door god gebruikt om de kwaden te straffen en op deze wijze wilde Benjamin Franklin interveniëren met de raadsbesluiten van god. Dat kon niet anders dan uiterst onaangename gevolgen hebben. En waarachtig, kort nadat men begon met het opstellen van bliksemafleiders deed zich in de staat Massachusetts een lichte aardbeving voor! En u begrijpt dat dominee Price dacht dat dit een duidelijke bekrachtiging was van zijn woorden. Het merkwaardige was dat vervolgens het aantal bliksemafleiders toch toenam, men kan wel zeggen exponentieel toenam. Men zou dus moeten verwachten dat er een exponentiële toename van aardbevingen in de staat Massachusetts plaatsvond. Dit was niet het geval. Veranderde dominee Price zijn mening? Nee, hij verdedigde zijn gelijk met nog groter kracht!

Waar mythen beginnen gevaarlijk nonsensikaal te worden is met name wanneer er nationale of raciale uitverkorenheden in het geding komen. Wanneer aan de almachtige god een heel bijzondere loyaliteit wordt toegeschreven die hij zou hebben met of de ene persoon die hem dient of het ene volk dat hem dient of het ene ras dat hem dient. Men heeft dan te maken met onzinelementen die gevaarlijk en malicieus zijn.

De ongerijmdheid dat ik toevallig het ene ware geloof heb is daarvan de meest eigenaardige. Ik herinner mij dat ik als katholieke jongen op mijn 16de jaar een vertaling van de Chataca's las, dat zijn mythen over de vorige levens van Boeddha, en dat ik opeens dacht: wat is dit eigenlijk merkwaardig. Als ik toevallig geboren was in Kapilavastu of in het Indusgebied, dan zou ik nu hiervan met gelijke kracht geloven dat het het ene ware geloof is, als ik nu geloof, omdat ik toevallig in deze delta geboren ben, dat het katholieke geloof het enige en ware geloof is. Dit verraste mij zeer en ik beschouwde het als een ongerijmdheid. En het is een voorbeeld van wat ik later 'onzin' ben gaan noemen. Een wat frivoler voorbeeld: **het causale godsbewijs**, dat waarschijnlijk intuïtief het voor de mensen meest natuurlijke bewijs is dat er toch *iets* moet zijn, maar een schitterend voorbeeld is van onzin. Het begint immers met te stellen dat alles, maar dan ook alles, een oorzaak moet hebben buiten zichzelf; leidt daaruit af dat er een eerste oorzaak, dus god, moet zijn en stelt vervolgens vast – desgevraagd wat dan de oorzaak van die eerste oorzaak is – dat die eerste oorzaak zijn eigen oorzaak is. Daarmee weerleggend het beginsel dat het hele bewijs op gang bracht. Onzin dus!

Welnu, ik noem elke bewering onzin die manifest incoherenties vooronderstelt of bevat of impliceert.

Ik wil nu m.b.t. het weerleggen van onzin (wat minder eenvoudig is dan het lijkt) drie vragen stellen.

Eerste vraag: is het noodzakelijk om onzin te weerleggen?

Laten we ons eerst afvragen: waarom produceren mensen mythen en waarom houden zij daar zo sterk aan vast, ook als ze voor de buitenstaander absurd zijn? Mythen zijn een onderdeel van de cultuur. Waarom construeren mensen een cultuur? Van oudsher hebben mensen geprobeerd een wereldbeeld te construeren van de fysische werkelijkheid en daaraan gekoppeld het beeld van een sociale werkelijkheid, kortom een cultuur waarbinnen objecten en mensen herkenbaar zijn. In de chaotische wirwar van indrukken creëren mensen bestendigheden, wetten, een vaste regelmaat, vaste patronen.

Waarom dit alles? Psychologisch

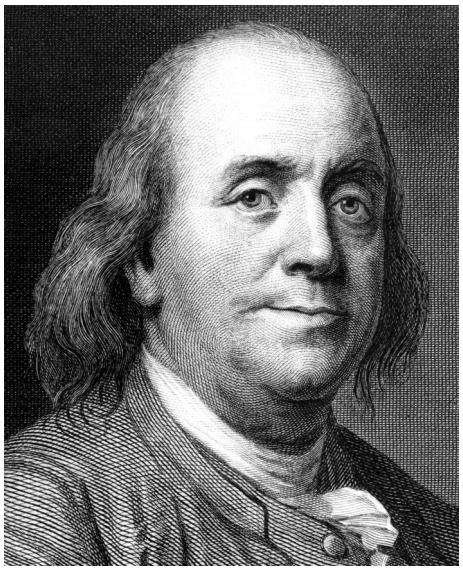

Benjamin Franklin

ligt het voor de hand. Het is het vermijden van onzekerheid en onveiligheid.

Methodologisch gezien gaat het om het streven naar eenvoud, helderheid en stabiliteit omdat dit de overdracht aan de volgende generatie van opgedane ervaringen vereenvoudigt. Dat is niet heel anders dan wat de wetenschap doet.

Het is dus eigenlijk de kracht van het menselijk intellect in de loop der vele eeuwen dat het regelmatig simpele mythen heeft weten te construeren, tot en met de hedendaagse kwantummechanica toe.

De menselijke realiteit is aan de ene kant aan grenzen gebonden: van het eigen voorstellingsvermogen, van opgelegde wetten, en de ultieme grens: de grens van de dood. Maar aan de andere kant is zij ook grensoverschrijdend. De realiteit creëert nieuwe ordeningen, soms langzaam, soms in een moeizaam proces.

Waarom, tegen deze achtergrond, creëren wij mythen? Het antwoord kan nu, in drie stappen, kort luiden:

in de eerste plaats omdat wij onze eigen indelingen, onze eigen constructies, willen bestendigen. Als ik een mythe maak, dan wil ik niet dat er ieder ogenblik iets kan gebeuren wat die mythe absoluut niet meer toepasbaar maakt.

Ten tweede: om te weten wat je doen moet. U weet wat men in de 16de, de 17de en dikwijls nog in de 18de eeuw vaak met gekken deed. Men gaf ze regelmatig een stevig pak slaag! Waarom, omdat men geloofde dat een gek iemand was die bezeten was door de duivel.

Maar het **belangrijkste motief** is misschien dat er bepaalde grenzen zijn die aan ons gesteld worden en die voor ons bijna niet te verdragen zijn. Dat zijn ten eerste de sociale offers die in iedere cultuur van enkelingen gevraagd worden en die zeer ver kunnen gaan, namelijk het zelfs offeren van de eigen individualiteit, in een tijd van het verdedigen van de stam, of oorlog. Voor mensen ook onverdraaglijk is hun onherroepelijke dood. We kunnen de grens van sociale offers nog wel overschrijden, maar niet de grens van de dood.

Waarom zouden we ons met mythen bezighouden? Omdat mythen gevaarlijk kunnen zijn. Ten eerste omdat ze tot malicieuze gedachten aanleiding kunnen zijn, zoals persoonlijke uitverkorenheid, raciale uitverkorenheid.

Mythen zijn ook indirect gevaarlijk en ik bedoel met indirect gevaar dat het motief achter een mythe is het bestendigen van onderscheidingen die men toch eens zal overschrijden en die men eens zal móéten overschrijden. Maar het is een bestendiging, een bevriezen van grenzen, terwijl de wereld niet conceptueel te bevriezen is en daarmee leiden mythen ook indirect vroeg of laat tot kwade trouw, tot doen alsof, tot idiote voorstellingen zoals die van de dominee Price die ik al eerder noemde.

Slotconclusies met betrekking tot deze eerste vraag. De *'condition humaine'* is gekenmerkt door aan de ene kant de noodzaak om mythen te maken en aan de andere kant de noodzaak tot het verwerpen van mythen. Het is de kracht van culturen geweest als zij malicieus of stupide geworden mythen wisten te overwinnen. De bijzondere vorm die dit probleem aanneemt in onze tijd ligt voor de hand. Oppervlakkig gezien heeft de secularisatie succes gehad, maar om ons heen kijkend zien we dat een grote passie voor het paranormale, voor curieus holisme en voor naar men denkt Indische godsdiensten – waarbij het overigens meestal gaat over christelijke projecties van die godsdiensten – toenemende is en zeer sterk geworden is. Wij weten niet meer precies – onze mythen zijn namelijk ingestort – wat nu eigenlijk de meeste waarde heeft en hoe we over die waarden moeten denken. Het individu, de soort of het ecologisch geheel. Maar het is juist door het onvermogen om zich dat ecologisch geheel goed voor te stellen dat men curieuze holistische mythen gaat creëren die naar mijn mening bestreden moeten worden.

Wat aanbevelenswaardig zou zijn is om zich eerder te richten naar het oud-Griekse ideaal van publieke, steeds door het debat geslepen, redelijkheid en niet het zoeken van de geborgenheid die christelijke of verkeerd begrepen Indische culturen schijnen te verlenen.

Tweede vraag: is het mogelijk om mythen te weerleggen? Ook dat heeft weer een wetenschappelijk logisch aspect en een psychologisch aspect. Ik zal kort op het wetenschappelijke ingaan. Is het mogelijk om met wetenschappelijke middelen mythen te weerleggen – mijn antwoord zou

VRIJDENKER IN DE KRANT

Ingezonden brief van DVG-lid Anton Mullink in NRC-HB van 28 aug. 2014

Weg met de verdeeldheid

De islamitische wereld staat in brand. Overduidelijk spelen godsdienstige factoren een rol. Het hangt er maar van af in welk land je toevallig geboren wordt, welk geloof je belijdt.
Zelf werd ik in een katholiek gezin geboren.
In mijn boek *Ongelofelijk* beschrijf ik mijn proces van ongelovig worden. Verschillende gelovigen reageerden met de opmerking dat zij zelf mystieke ervaringen gehad hadden.
Die belevingen neem ik serieus; het brein kan ons opmerkelijke dingen laten beleven. Het overtuigt mij echter niet dat er iets bovennatuurlijks zou bestaan.
Het lijkt wel of herhaling van geloofswaarheden en gebeden in een godsdienstig milieu een grotere plaats inneemt dan de ontwikkeling van het zelfstandig denken. Training van het geheugen is bij veel godsdiensten belangrijker dan training in kritisch denken.
Ook in de bijbel lees ik vaker iets over onderwerping, gehoorzaamheid en aanbidding dan over aanprijzing van intelligentie en gezond verstand.
Dit lijkt een trend in alle godsdiensten, niet in het minst bij de godsdienst die Onderwerping als naam voert: de islam.
Verschil in geloof lijkt een belangrijke factor in de verdeeldheid tussen mensen en volkeren. Veronderstel eens, dat er geen enkele god bestaat. Het enige wat álle mensen bindt, zijn universele menselijke waarden. Kan deze gedachte niet het startpunt zijn voor het blussen van de brandhaarden?

Anton Mullink, auteur van het boek Ongelofelijk, van priester naar atheïst

zijn: neen! Het is een wetenschappelijk filosofische bevinding van deze eeuw, met name van de Amerikaanse filosoof Willard Van Orman Quine, dat ieder 'corpus van data', wezenlijk eindig maar misschien heel groot, de meest eigenaardige interpretaties toestaat. Ieder corpus van data staat altijd teveel mogelijke theorieën, dus ook mythen, toe. Hetzelfde corpus van data staat een evolutionistische theorie toe maar het staat ook toe dat vijf minuten geleden god de wereld schiep. Het kàn en het feit dat het kan betekent dat u onzin over het algemeen niet kunt weerleggen. En zelfs als u een interne contradictie kunt aantonen, dan is het verrassende dat gelovigen in staat zijn om te zeggen dat in dat opzicht de contradictie de almacht van god bewijst... en dan bent u even ver als aan het begin!

Iets interessanter is misschien het **psychologisch weerleggingsargument** en ik wil u er een geven dat ik een jaar geleden geplaatst heb tegenover het mijns inziens enige echte interessante en sterke bewijs voor het bestaan van god, het zogenaamde 'ontologisch godsbewijs'. Van belang hier is dat dat bewijs, van Anselmus, uit de 10de eeuw, begint met als eerste premisse: "De dwaas zegt in zijn hart, er is geen god". Het laat dan vervolgens zien dat die dwaas zichzelf in een logische contradictie verwikkelt. Nu geef ik u een psychologische weerlegging van de gelovige om te kijken of we hem met psychologische middelen de grond in kunnen meppen. De **eerste premisse** is: De gelovige zegt: "God bestaat, want zonder hem heeft het leven geen zin". Ik stel vast dat dit een van de meest voorkomende verdedigingen is die u van gelovigen krijgt voor het bestaan van god. De **tweede premisse** is een psychologische vaststelling. Zowel het moeten brengen van offers als de dood zijn voor mensen moeilijk te verdragen. **Ten derde**: de godsidee wordt door de gelovige zo begrepen dat god is diegene, die troost en compensatie geeft voor die offers en voor de dood. Dat is zichtbaar in de mythologie. Nu komen er twee psychologische wetmatigheden. Misschien zijn ze fout, maar ze zijn plausibel. Dus, **ten vierde**: mensen construeren troostrijke illusies voor moeilijk verdraagbare realiteiten. De **vijfde stap**: een illusie geeft alleen dan troost en compensatie als ze niet als illusie wordt herkend. Als iemand zegt "Ik weet ook wel dat het allemaal hersenspinsels zijn", dan werkt de illusie niet meer. **Zesde stap**: de gelovige moet god dus als reëel bestaand denken, want anders geeft hij geen troost en compensatie meer.

Wat is nu mijn **conclusie**? Dat hiermee de niet-gelovige begrip heeft voor de psychologische conditie van de gelovige. Ik zeg niet dat ik de gelovige weerlegd heb. Als ik het toch een psychologisch 'weerleggingsargument' noem, dan bedoel er eigenlijk iets anders mee. Ik eindig met begrip voor de gelovige, want het argument laat zien waarom de gelovige niet weerlegd kan worden. Maar gelijktijdig kunnen we constateren dat het argument zelf verklaart waarom de gelovige niet zal zeggen dat zijn geloof wellicht op een illusie

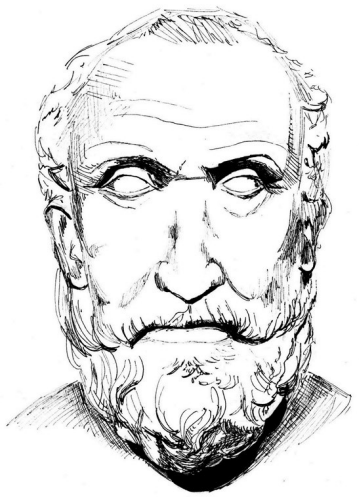

Pyrrho

of op projectie berust. En **waarom is dit argument, in het verband waarin wij er hier over spreken, van belang?** In de eerste plaats laat het wederom zien dat je met psychologische middelen de gelovige eigenlijk niet te pakken kunt nemen. Als u als ongelovige eenmaal de psychologie van het geloof goed begrijpt, dan weet u dat u niet al te veel tijd moet spenderen aan het proberen tot een coherente weerlegging te komen. Maar, het is (in de tweede plaats) interessanter om te kijken of het argument iets voor onszelf betekent. Ik zou daarover het volgende willen opmerken. Dit argument definieert de buitengewoon moeilijke positie van een vrijdenker. Waarom zeg ik dat? Een vrijdenker die geen radicale relativist wil zijn, dus een vrijdenker die niet de positie in wil nemen van 'niets is waar, in alles moet je neutraal zijn', zal toch altijd zoeken naar beginselen, morele beginselen, die een of ander karakter van onvoorwaardelijkheid hebben. Want alleen de radicale relativist zegt: "Iedereen kan geloven wat hij wil, uiteindelijk, er is geen enkele vaste waarheid, dus iedereen kan geloven wat hij wil". En het is een zeer kleine stap van 'iedereen kan geloven wat hij wil' naar 'iedereen mag geloven wat hij wil'. We zien heel duidelijk dat dit radicaal relativisme leidt tot ambtelijk, zogenaamd 'bestuurskundig', koeterwaals en moreel opportunisme. Tegelijk is het radicale relativisme iets wat ons intellectueel totaal impotent maakt, bijvoorbeeld tegenover een samenleving die gek wordt, zoals Duitsland in de dertiger jaren. Ik denk dat bijvoorbeeld iedereen hier het radicale relativisme in zoverre afwijst

WERELDS NIEUWS

• Teruggang kerken

In 1970 rekende nog ruim 60% van de bevoling zich tot een kerkgenootschap. In 2012 was dit nog maar 30%.
Het kerkbezoek is nog maar 10%, terwijl halverwege de jaren 60 de helft van de Nederlanders wekelijks naar de kerk ging. De jongeren die nog naar de kerk gaan, gaan juist vaker en zijn strenger in de leer.
Van de mensen die niet naar de kerk gaan, noemen vier van de tien zich geen atheïst; zij geloven in een God of in iets als een hogere macht.
Deze gegevens komen uit het rapport *Geloven binnen en buiten verband* van het Sociaal Cultureel Planbureau.

(Het Parool, 28 april 2014)

• Bijna-dood-ervaring maakt mensen spiritueler

Mensen die een bijna-dood-ervaring (BDE) hebben gehad, zeggen daarna meer spiritualiteit en verbondenheid te voelen met God en de wereld om hen heen, dan mensen die ook bijna waren overleden, maar geen BDE meemaakten. Dat schrijven Amerikaanse onderzoekers in *Psychology of Religion and Spirituality* op basis van vragen aan 229 bijna-gestorvenen.

(NRC-HB, 6 sept. 2014)

• Harvard-studenten geven hoop voor de toekomst

J.T. Eberhard meldt dat 1172 nieuwe Harvard-studenten hebben meegedaan aan een onderzoek waarbij ook vragen over geloof werden gesteld. 35% gaf aan atheïst of agnost te zijn. De komende generatie is minder godsdienstig dan ooit en ze zullen hun kinderen nog minder gelovig opvoeden; een prachtig toekomstbeeld, aldus Eberhard.

(Patheos website, 5 sept. 2014)

dat niemand hier zal zeggen: "Nou ja, je kan ook over de dingen denken zoals de nationaal-socialisten dat deden". Dat wil men afwijzen, een vrijdenker althans. En dat maakt de positie van een vrijdenker precair, want dat betekent dat, voor zover zij of hij zoekt naar een onvoorwaardelijk beginsel van moreel 'goed', zij of hij moet proberen niet onder vuur te komen te liggen van dat psychologisch weerleggingsmechanisme. Want dat mechanisme zegt: wat niet te verdragen is, creëert illusies om de zaak verdraagbaar te maken. Ik wil onder bepaalde omstandigheden, ik zou eigenlijk willen, dat er een onvoorwaardelijk 'goed' was, een onvoorwaardelijk moreel gebod – heel minimaal, maar ik zou het willen om bepaalde posities te weerleggen – en ik weet gelijktijdig dat zo'n wil mij zeer gemakkelijk kan brengen binnen het toepassingsgebied van dat psychologisch weerleggingsargument, dat ik tot nog toe alleen losliet op de gelovigen. Met andere woorden: we worden sneller gelovig dan we zijn!

De **tweede conclusie** die ik zou willen verbinden aan dat weerleggingsargument, is deze. Er is een asymmetrie tussen gelovigen en vrijdenkers, een opmerkelijke asymmetrie Een vrijdenker ziet onder ogen dat iedere overtuiging die hij er zelf op nahoudt toch een projectie zou kunnen zijn in de exacte zin waarin het weerleggingsargument het probeert aan te geven. Een gelovige kan dat nooit onder ogen zien. Daar ligt de asymmetrie en die is van belang omdat het nogal eens in het kamp der gelovigen voorkomt dat men een argument wil opzetten, waarbij een atheïst of een vrijdenker verklaard wordt tot dogmaticus. Want zij of hij beweert immers ook wat! Vaak in mijn leven hebben ze tegen mij gezegd: "Ja, luister eens, je doet wel of wij dogmatisch zijn, maar jij beweert toch dat god niet bestaat". En als men dat psychologisch weerleggingsargument goed doordenkt, dan ziet men dat er een asymmetrie is. En als men dat psychologisch weerleggingsargument goed doordenkt, dan ziet men dat er een asymmetrie is. Dat brengt mij nu op de derde en laatste vraag.

Derde vraag: is het wenselijk om tóch te proberen de onzin te weerleggen? U begrijpt dat mijn antwoord op de vraag of het mogelijk is om onzin te weerleggen eigenlijk tamelijk teleurstellend is. Ik vertel u dat het eigenlijk onmogelijk is om onzin te

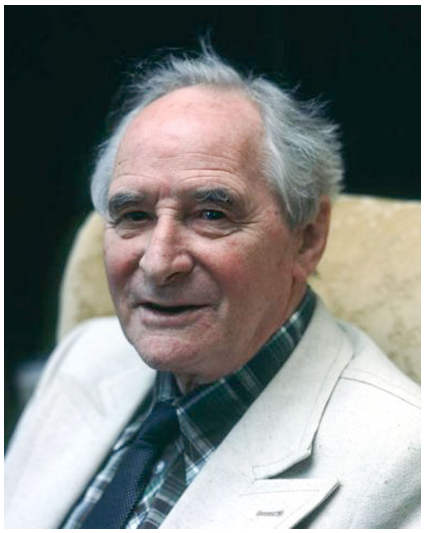

Anton Constandse

weerleggen en dat is onmiddellijk al de eerste reden. Het is wenselijk, al is het alleen al omdat dit de manier is om een zekere zelfkennis te behouden, om zichzélf voortdurend een spiegel voor te houden. Maar wat moet nu een vrijdenker, gegeven deze uiterst delicate positie – hij wil geen radicale relativist zijn, hij wil niet onder vuur komen te liggen van het psychologisch weerleggingsargument en aan de andere kant wil zij of hij wel handelingsbekwaam zijn. Zij of hij wil wel het woord kunnen volgen, dat ik tot mijn grote genoegen hier overal in het gebouw heb zien staan: "In niets neutraal". Hoe zijn die twee te verenigen? Dat is een buitengewoon delicate en lastige kwestie. Ik wil u nu een karakterschets geven, waarin sprake is van een bepaalde verhouding van een mens tegenover zijn eigen overtuiging – dat is het karakter van de 'Pyrrhonische scepticus' – en dan tot slot me afvragen in hoeverre Anton Constandse op dat karakter lijkt. Eerst dan het karakter van de Pyrrhonische sceptici. Ze zijn genoemd naar de scepticus **Pyrrho**, die zelf weinig of niets geschreven heeft, maar waarvan wij toch weten dat het iemand was die veel reisde, zelfs in het Indiase oosten is geweest en vele culturen met grote passie bestudeerde en die verder een zeer eigenaardige levenshouding had ontwikkeld. Hij leefde op de grens van de 3de en 4de eeuw voor Christus. Nadat Pyrrho al die culturen gezien had en ook zijn eigen cultuur, nam hij de volgende positie in: 'nooit is iets zó, de dingen schijnen ons toe te zijn en meer kunnen we nooit van de dingen zeggen'. In de verschillende culturen wordt zeer verschillend over de dingen gedacht. Van geen van hen kunnen we weten wie de ware opvatting heeft. Wat is daarvan het gevolg voor de verhouding die een mens moet hebben tegenover zijn eigen oordeel? Weten dat men nooit kan zeggen 'dit is zo', dat men altijd alleen kan zeggen 'Het schijnt mij toe zo te zijn' en dat men daarom eigenlijk altijd leeft in een toestand van oordeelsonthouding waarbij men de dingen neemt zoals zij komen. En dit bewerkstelligt volgens Pyrrho in de scepticus een grote gemoedsrust en een stemming van verzoenlijkheid tegenover de meest eigenaardige opvattingen, die de mensen nu eenmaal allemaal bedacht hebben en tegenover de dingen die de scepticus onder ogen moet zien, zoals zijn eigen dood en datgene dat van hem gevraagd wordt. Het hoogste criterium voor het praktisch leven is derhalve: volg alleen datgene dat waarschijnlijk is en wees van niets ooit zeker. Daarom heeft de scepticus een nooit aflatende interesse in onderzoek van de natuur en in mensen om zijn kansen te wikken en te wegen. Wetende dat uit de mensen, in de verschillende culturen, steeds de meest onverwachte eigenaardigheden voortkomen. Zo'n intellectueel karakter komt niet onder vuur te liggen van het psychologisch weerleggingsargument. De scepticus was illusieloos in de meest strikte zin van het woord. Is een scepticus een vrijdenker? Wat ik tot nu toe gezegd heb over het sceptische karakter lijkt te suggereren dat een scepticus niet gauw zal kunnen komen tot handelingsbekwaamheid, want wij denken nog steeds dat men om te kunnen handelen toch ten minste één definitieve opvatting ergens over zou moeten hebben. En dit is nu precies het diepste dilemma van een vrijdenker. Hij wil niet dogmatisch zijn, waarom? Omdat zij of hij absoluut iedere vorm van intolerantie wil vermijden. In het *niet-dogmatisme* gaan vrijdenkers en sceptici volstrekt hand in hand. Maar ik zei al eerder: in mijn opvatting van vrijdenken betekent vrijdenken dat men gelijktijdig moreel handelingsbekwaam wil zijn en als wij dat willen zijn, dan moet men gelijktijdig, niets zeker gelovend, het radicale relativisme verwerpen. En dat is een buitengewoon oncomfortabele intellectuele positie. Ik moet u bekennen dat ik niet eens weet of het wel kan, of aan die positie coherent vorm te geven is! Maar het lijkt mij wel het grote dilemma voor iedere vrijdenker.

Lijkt **Anton Constandse**, degene aan wie deze lezing gewijd is, nu op de scepticus? Als u even terugdenkt aan de befaamde aanhef, die ik aan het begin citeerde: "Nu is het natuurlijk zo, dat..." dan is er kennelijk op dat punt een groot verschil tussen Anton Constandse en de Pyrrhonische sceptici. En wij weten natuurlijk allemaal waar dat mee te maken heeft. Want als ik u een uiterst pijnlijk dilemma geschetst heb, dan kan van Constandse gezegd worden dat hij in ieder geval onvoorwaardelijk voor de handelingsbekwaamheid koos en die in zijn levensvorm ook heeft laten zien. Vrijdenken, nogmaals, is dus méér dan alleen maar ondogmatisch zijn. Vrijdenken betekent een intellectuele positie verwerven, die wellicht niet te verwerven is zonder illusies! Zonder mythen! Als ik Anton Constandse ooit op een mythe heb betrapt, deze intellectueel die, tijdens mijn leven althans, als geen ander mythevormende elementen bij mensen, vooral hier in Nederland, bestudeerd heeft en er over geschreven heeft en er tegen gestreden – deze Constandse was toch aan één heel kleine illusie ten prooi, namelijk dat hij kón zeggen "Het is natuurlijk zo, dat..." En toen ik hem dat een keer vertelde, was zijn reactie, terwijl hij in een schaterlach uitbarstte, dat de wijsbegeerte toch wel een "hoogst eigenaardig vak is". Daarin kon ik niet anders dan hem gelijk geven! Nogmaals: de kern zit hem in het psychologisch weerleggingsargument. Dat heb ik geprobeerd u duidelijk te maken. Dat argument is overigens ook een instrument voor zelfkennis en daarom is het zo triest dat de theïsten zich er nooit van willen en kunnen bedienen en is het moreel aanbevelenswaardig dat wij proberen dat wèl te doen. Samenvattend: is onzin weerlegbaar? Mijn antwoord is: neen. En gelijktijdig zeg ik: en toch moet het almaar geprobeerd worden. Is dat antropologisch mogelijk? Nauwelijks! Dat betekent dat wij hier vandaag bezig zijn met een zeer merkwaardig antropologisch feit te constateren, namelijk dat er überhaupt vrijdenkers zijn. Dat is eigenlijk antropologisch nauwelijks verklaarbaar en daarom wil ik u op deze dag tevens hartelijk gelukwensen met het in gebruik nemen van het nieuwe gebouw. Ik dank u voor uw zeer welwillende aandacht...

Fijnafstemming

Jan Willem Nienhuys

(1942; was universitair docent wiskunde en is secretaris van Skepsis)

Filosoof en wiskundige Emanuel Rutten heeft de zogeheten fijnafstemming als godsbewijs gepresenteerd. Van Elst licht zijn bezwaren daartegen toe (sept. 2014, pag. 8) en begint met Zeno. Hij fuseert volgens mij de paradox van Achilles en de schildpad (Achilles kan de schildpad niet inhalen) met de pijlparadox (de pijl kan niet bewegen want op elk tijdstip 'is' die ergens, en op geen enkel tijdstip is de pijl bezig van de ene naar de andere plaats te gaan). We moeten bedenken dat Zeno (490-430) van de meetkunde weinig en van de natuurkunde van ruimte tijd niets wist. Zeno's paradoxen doen een beroep op een voorstellingswereld waarin zowel de tijd als een meetkundige lijn bestaat uit naast elkaar liggende punten. In Zeno's tijd was wel bekend dat de diagonaal van een vierkant niet gewoon 99/70 of 239/169 of een andere gewone breuk maal de zijde van het vierkant was, maar hoe dat nou mogelijk was, dat wist niemand. Naar verluidt moesten de volgelingen van Pythagoras (570-500) deze vervelende paradox – misschien ontdekt door Hippasus – geheim houden. Pas Eudoxos (410 -355) kwam er min of meer uit.

De wetenschap heeft Zeno's paradox ontkracht met de gewaagde hypothese dat men elk mathematisch getal (niet alleen 1, 2 enzovoorts, maar ook nul komma een of andere oneindige voortlopende rij zich nooit herhalende decimalen) met een ander punt of tijdstip kan associëren. Hoe je dat met die decimalen precies moet opvatten, is pas eind negentiende eeuw duidelijk geworden. In elk geval rekent het lekker makkelijk om redenen die ik niet zal uitleggen, maar het is fysisch onzin. Gesteld dat men het optreden van een of ander fenomeen zo nauwkeurig zou kunnen bepalen dat het tijdstip (in seconden) met honderd decimalen achter de komma geschreven kan worden, dan is de onzekerheid in energie van dat fenomeen een biljoen maal zo groot als de totale massa van het zichtbare universum.

Met wat men in Zeno's tijd wist of beter gezegd dacht te weten van beweging, klopte van geen kanten, dat maakt Zeno duidelijk. Maar hoe je dan wel realistisch basisbegrippen zoals ruimte, tijd en beweging moet voorstellen, daar is men nog niet uit volgens mij. Maar dit heeft niets te maken met fijnafstemming. Knappe natuurkundigen hebben zich erover gebogen. De eerste vraag is natuurlijk of het vermeende fenomeen er wel is. Dat valt vies tegen. Het grootste deel van het universum is een bijzonder onaangename plaats. Fijnafstemming houdt diverse zaken in. Ten eerste moeten de basisconstanten zo zijn dat er überhaupt atomen en sterren kunnen ontstaan. Victor Stenger heeft daar wat aan gerekend. Als je één van die constanten gaat variëren, dan zit je al vlug bij waarden waarbij sterren maar een kort leven hebben. Maar als je alle combinaties bekijkt, dan blijkt wel de helft het op dat punt niet zo slecht te doen. Ook op andere punten blijkt het wel los te lopen met die fijnafstemming. (Zie zijn boek: *God: een onhoudbare hypothese*.) Voor andere aspecten van fijnafstemming zie hetzelfde boek. Daar staat trouwens ook de grap dat als Michael Jordan slechts 10 tot de macht -16 lichtjaar korter was geweest, hij niet zo'n goed basketballer was geweest. Is dat niet allemachtig fijn afgestemd?

Bovendien is het universum onvoorstelbaar groot, dus zelfs zaken waarop eigenlijk maar een kleine kans is, gebeuren wel ergens. Of je dan ook nog moet aannemen dat het universum op de een of andere manier nog véél groter is, om te zorgen dat 'ooit ten minste eenmaal leven in het hele universum' een redelijke (?) kans heeft, dat is niet te overzien. We weten niet eens welk kansmodel we moeten hanteren voor de berekening van die kans, en al helemaal niet als de keuze van de waarden van natuurconstanten ook al van een of ander toeval (welk dan?) afhangt.

Wat we wel kunnen overzien is dat elke keer dat de 'grote' religies probeerden met hun beperkte kennis zich dogmatisch over natuurwetenschappen uit te laten, ze uiteindelijk aan het kortste eind hebben getrokken. Allerlei stamreligies en het modale buurtmedium zijn in elk geval niet zo onverstandig.

In 1734 merkte Daniel Bernoulli op dat de kans dat alle planeten zich in ongeveer hetzelfde vlak bewogen toch wel heel erg klein was. Moreel gesproken onmogelijk. Bernoulli vond het reden genoeg om naar een fysische oorzaak te

Jean le Rond d'Alembert (1717-1783)

zoeken, de zonneatmosfeer misschien? De vrijdenker d'Alembert vond het maar niets en schreef in de *Encyclopédie* dat je niet zoveel waarde aan kleine achterafkansen moet hechten. (Bernoulli kwam op een 'kans' van 1 op 17 tot de macht 5, dat vijf planeten ongeveer hetzelfde baanvlak als de aarde hebben; maar als je niet op de positie maar op de richting van het impulsmoment (zeg maar de hoeveelheid draaiing van de baanbeweging) let, kom je op 1 op 307 tot de macht 5; overigens merkte Bernoulli op dat ook de manen van Jupiter datzelfde baanvlak hadden.) D'Alembert had ongelijk. Er is wel degelijk een fysische verklaring, alleen had Bernoulli daar geen flauw idee van.

In 1662 merkte John Graunt op dat het toch wel heel toevallig is dat er in 34 jaar in Londen elk jaar meer jongetjes dan meisjes waren geboren. Dat leek hem een bewijs van het bestaan van de Voorzienigheid, die kennelijk geporteerd was voor monogamie, maar er tevens rekening mee hield dat jongemannen een hogere sterftekans hadden in beroepen als soldaat en zeeman. Dus zo tegen de huwbare leeftijd waren er dan weer evenveel mannen als vrouwen. Ik weet niet of er toen een muggenzifter kwam die zei dat dit toch maar een achterafkans was. Graunt had wel iets ontdekt dat om een verklaring vroeg, maar zijn verklaring 'God' sloeg natuurlijk nergens op. Het duurde nog bijna 200 jaar tot Fisher voorrekende dat 1:1 de evolutionair stabiele verhouding is; het kleine geboortesurplus van mannen compenseert hun aangeboren inferioriteit, omdat ze nu eenmaal vrijwel een heel gen minder hebben.

De moraal is dat je wonderlijke coïncidenties heel goed kunt opvatten als onderzoeksuitdagingen, dat je niet moet denken dat de 'huidige' wetenschap, of dat nu die van 1750 of 2010 is, dat kan oplossen, maar dat God erbij halen natuurlijk onzin is. Als je er een opperwezen bij wilt halen moet je eerst maar eens uitleggen hoe die dat precies aanlegt, dat afstemmen van die constantes, en waarom hij het zo ingewikkeld doet. En leg dan meteen het antwoord op nog een honderdtal vragen uit, zoals: waarom is dat opperwezen niet tevreden met zijn legertje engelen of gewoon met zijn eigen perfecte zelf, waarom zijn die constantes zo dat het universum zo onherbergzaam is, waarom openbaart hij zich zo onbeholpen enzovoorts. Het antwoord daarop kennen we al: allemaal ondoorgrondelijk raadsbesluit, behalve dan die puzzels van de fysica die theologen wel denken doorgrond te hebben. Want die theologen zijn toch zo goed in het doorgronden van wat ze niet snappen.

CITATEN

• Gods geloof in mij

"Ik heb mijn jeugd overwonnen door een zelfstandig denkend mens te zijn. Dat gebeurde toen ik dertien was, voordat ik naar een pleeggezin ging. Ik besloot op een avond niet meer te bidden, dat was de moeilijkste nacht van mijn leven. Daarvóór was ik heel gelovig, ik had m'n communie gedaan, maar het geloof viel weg. God was zijn geloof in mij allang kwijtgeraakt, dat had ik op mijn dertiende wel door. Het was een immense bevrijding."

Schrijver ***Dimitri Verhulst*** in NRC-HB, 5 sept. 2014

• Christenen en jihadi's

Wat is het toch dat die Christenen zo tegen de vrijheid van meningsuiting zijn? Het ligt besloten in de weerbarstige verhouding tussen christelijke politiek en onze democratie. Wie de Bijbel als richtsnoer neemt, kan eigenlijk niet goed verkroppen dat Gods woord af en toe wordt weggestemd. God verdraagt geen totale democratie. (…) Een volkomen vrijheid van meningsuiting toont de gaten in de politieke Bijbelse opvattingen. Dat zint ze niet. Hetzelfde geldt voor jihadi's.

Columnist ***Theodor Holman*** in Het Parool, 5 sept. 2014

• Geloven

Hoe kunnen mensen de waanzin omarmen dat er een God is, die het goede met ons voorheeft, maar ook alle ellende toestaat? Zo zijn er ook mensen die God danken dat ze MH17 hebben gemist, terwijl 298 anderen gruwelijk aan hun einde zijn gekomen. Ja, dat is geloven.

Columnist ***Bob Frommé*** in Het Parool, 1 aug. 2014

Ernst Jünger – Oorlogsroes

Uitgeverij Arbeiderspers, 346 pagina's

Boekbespreking door Enno Nuy

(Aerdt, 1950; is ondernemer en oud-hoofdredacteur De Vrije Gedachte)

In *Oorlogsroes*, in 1920 verschenen als *In Stahlgewittern*, beschrijft Ernst Jünger zijn frontervaringen gedurende de Eerste Wereldoorlog. In deze oorlog was hij – enkel onderbroken om zijn wonden te laten verzorgen – continu actief als frontsoldaat, ook in gevechten van man tot man.

Zijn beschrijvingen van de veldslagen en troepenbewegingen zijn bewonderenswaardig gevarieerd. Telkenmale weet hij nieuwe associaties of beelden op te roepen. Niet eerder heb ik krijgsgewoel zo verscheiden horen formuleren. Daar steekt Xenofon – waar ik mijn gehele gymnasiumperiode mee lastig ben gevallen – maar zwakjes bij af. En hoewel gedurende het hele boek de aardkluiten je om de oren vliegen en het ene projectiel na het andere tot ontploffing komt, weet hij de lezer tot het einde toe vast te houden en te boeien. Ook zijn bewondering voor de moed der Engelsen spreekt zeer tot de verbeelding.

Opmerkelijk is de geestdrift waarmee Jünger ten oorlog trekt. Wanneer hij na zijn eerste verwonding even terugkeert in zijn vaderland overpeinst hij: "Hoe mooi toch was dit land, waard

om voor te bloeden en te sterven". Minstens even opmerkelijk is dat de Duitse soldaten in die oorlog – waarin Duitsland om tactisch-strategische redenen niet om België heen wilde manoeuvreren – vriendschappelijke contacten onderhielden met de lokale bevolking in dat land en ook in Noord Frankrijk trouwens. De Duitsers hebben zich weliswaar nooit tegen de Belgen gekeerd maar de Belgen voelden zich verplicht Duitsland officieel de oorlog te verklaren toen de Duitsers over Belgisch grondgebied ten oorlog trokken tegen de Fransen. Kennelijk was dit voor althans een deel van de Belgen geen reden om de Duitsers een kwaad hart toe te dragen.

Niet voor het eerst betoont Jünger zich hier een goed schrijver die met een paar woorden een klein verhaal vertellen kan. Hij herinnert zich luitenant Brecht, die bij uitstek geschikt was voor specifieke verdedigingstaken. Jünger mijmert: "Hij hield van het gevaar en viel in het gevecht".

Maar ook de enthousiaste krijger – Jünger gebruikt die term vaker – valt ten prooi aan eenzaamheid en zwaarmoedigheid, "want de zware zwarte wallen van de loopgraaf bedrukken ook mij, ook ik hunker naar warmte, naar iets menselijks in deze angstaanjagende eenzaamheid".

Af en toe werden gevechtspauzes gebruikt om ruilhandel te plegen. Het is bijna onvoorstelbaar, maar de voorste linies van de elkaar bestrijdende legers wisselden soms drank en sigaretten uit en bij een enkele gelegenheid voetbalden ze zelfs vriendschappelijk tegen elkaar. Maar terug naar de oorlog, die Jünger in grote lijnen als volgt schetst: de poging de oorlog te beslechten met veldslagen mislukte en ontaardde in een vruchteloze stellingenoorlog; omdat ook deze variant niet tot doorslaand succes leidde werd de materiaalslag beproefd met de massale inzet van mens en wapen; aan het einde van de oorlog, die niet op het slagveld beslist zou worden, kwam er de tankslag.

Als er opeens sprake is van een Engelse overloper die een gasaanval aankondigt, doet Jünger helaas geen verdere mededelingen over de overloper zodat we niet weten of zijn voorbeeld door anderen gevolgd werd, noch of er ook Duitse overlopers waren.

Bij de Slag aan de Somme kwam Jünger voor het eerst de *Stahlhelm* tegen [voordien droeg men helmen van leer – Red.]. De beschrijving die Jünger hier optekent is bijna surrealistisch. Hij voelde geen angst, schrijft hij maar "een grote, bijna duivelse lichtheid; ook rare neigingen om in lachen uit te barsten die ik niet kon onderdrukken".

Het sneuvelen van krijgsmakkers leidt, op een enkele uitzondering na, nooit tot droefheid. Daar is aan het front ook geen tijd voor. Maar ook is het alsof iedere soldaat dat sneuvelen als een bijna vanzelfsprekend beroepsrisico beschouwt, logisch en voorspelbaar. Een dodelijk gewonde soldaat lijkt zich daar ook niet over te beklagen. Eerder nog spant hij zich in zijn kameraden een hart onder de riem te steken. Zij zullen hem vermoedelijk snel volgen.

Bovendien, en dat is typerend voor Jünger: "Het valt minder moeilijk te midden van deze natuur naar het front te trekken dan vanuit een doods en koud winterland. Ook aan de eenvoudige geest dringt zich hier het vermoeden op dat zijn leven diep in de natuur is ingebed en zijn dood niet het einde betekent".

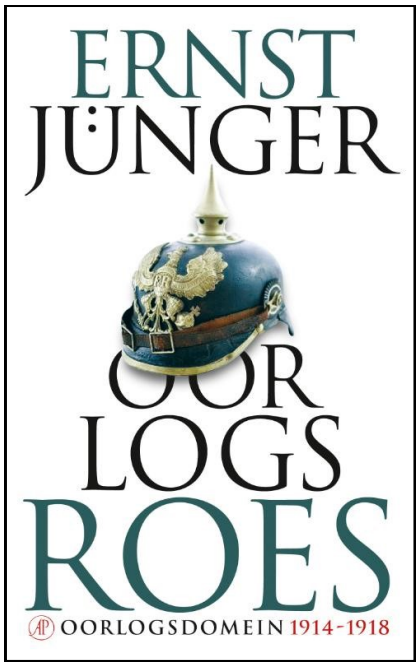

Slechts één keer maakt Jünger er melding van dat ook hij het te kwaad krijgt bij het verlies van een medestrijder: "Die aanblik was de druppel die de emmer deed overlopen. Ik liet me op de grond vallen en brak in krampachtig snikken uit, terwijl de mannen somber om me heen stonden".

Als de Duitsers op 21 maart 1918 de Engelsen een definitieve slag hopen toe te brengen, schrijft Jünger: "Ik voelde de betekenis van dit moment en ik geloof dat iedereen destijds alles wat persoonlijk was in zich voelde oplossen, zodat alle vrees hem verliet". Ofschoon ik vermoed dat vele strijdmakkers toch prozaïscher redenen hadden om tot een persoonlijk oordeel over deze oorlog te komen, is Jünger's beschrijving van deze veldslag werkelijk fenomenaal, alsof je in een panopticum naar een film van het gebeuren zit te kijken. De veldslag zou op een strategische mislukking uitlopen. De Duitsers zagen zich met steeds meer vreemde legers geconfronteerd, o.a. uit Nieuw Zeeland en de Verenigde Staten. Ook het aangevoerde oorlogsmaterieel bleek steeds moderner en wendbaarder. Deze oorlog konden de Duitsers niet winnen. '*Unbesiegt im Felde*' trokken de Duitse legers zich uiteindelijk terug om later in Versailles niet alleen te worden aangewezen als de verliezers maar ook als de schuldige aanstichters van deze oorlog.

In *Tussen rood en zwart* beschrijft Jan Guillou [zie ook pag. 31 – Red.] hoe Harald Lauritz, de zoon van een van de hoofdpersonen, onder de indruk is geraakt van dit *In Stahlgewittern*. Zijn oom Oscar, die in deze zelfde oorlog aan de zijde van de Duitsers vocht in Afrika, probeert de aan zijn zorg toevertrouwde neef ervan te overtuigen dat de verheerlijking van de oorlog waar Jünger zo beroemd om is geworden, niets van doen heeft met rechtvaardigheid en moraliteit en daarom verwerpelijk is. In dit *Oorlogsroes* is geen enkele morele verwerping van oorlog op te merken. Ook spreekt Jünger niet van een rechtvaardige oorlog. Er zijn weliswaar vijanden maar zij verdienen evenzeer alle respect. De materiaalslag, de strijd van man tegen man, dat is waar het om gaat. De geschiedenis heeft al deze mannen op het slagveld samengebracht. Ergens laat Jünger een soldaat opmerken: "Het zou een soldaat verboden moeten worden om op het slagveld over vrede te spreken". De strijd dient, eenmaal begonnen, uitgevochten te worden.

Het is juist het ontbreken van de moraliteit bij Jünger waar oom Oscar zijn neef voor waarschuwt. Vergeefs overigens, want de jongeman heeft zijn hart dan allang aan de nazi's geschonken.

Een even fenomenaal als merkwaardig boek, dit *Oorlogsroes*. Of je het wilt of niet, je raakt gefascineerd door de beschrijvingen van Jünger, zonder dat je je daarmee automatisch een pleitbezorger van de Duitse zaak voelt. Het gaat Jünger ook niet om een oorlog omwille van de goede zaak maar om de goede oorlog. De krachtmeting van legers bestaande uit gestaalde en geharde mannen met hun wapenen maken uiteindelijk een nieuwe orde mogelijk. Die krachtmeting gaat weliswaar gepaard met dood en destructie maar voor Jünger is het een bijna kosmische natuurwet dat alleen op die manier het oude door het nieuwe kan worden overwonnen.

The Invention of Lying

René van Elst

(Amsterdam, 1950; gepensioneerd Human Resources-medewerker; opgeleid als socioloog en (deels) jurist; hoofdredacteur van De Vrijdenker)

Een filmbespreking in De Vrijdenker… dat is vast nog niet vaak vertoond. Maar de film *"The Invention of Lying"* (De uitvinding van het liegen), die op 8 juli werd uitgezonden door Veronica, bevat iets wat weinig andere speelfilms hebben of zijn, namelijk een satire op het (ontstaan van) geloof. Deze satire geeft me aanleiding tot enige overdenkingen.

Over andere reli-satirische speelfilms gesproken, zo uit mijn hoofd weet ik er maar twee, namelijk *"Monty Python's Life of Brian"* en *"History of the World, Part I"*, van Mel Brooks. De film *"Dogma"* beschouw ik meer als reli-*fantasy*.

Mark ziet het licht

"The invention of Lying" is een Amerikaanse productie uit 2009, geregisseerd door Ricky Gervais, die ook heeft meegewerkt aan het script en de hoofdrol speelt. Gervais (1961) is een Engelse conferencier, acteur, schrijver en regisseur die regelmatig uitkomt voor zijn atheïsme.

De film is een romantische komedie die zich afspeelt in een wereld die in alle opzichten voor de onze kan doorgaan, behalve dat leugen, fictie, geheimen en religie er niet bestaan. Iedereen spreekt altijd de waarheid en zegt precies wat hij/zij denkt (ook over de ander), doet, gedaan heeft en van plan is te doen – ook op het gebied van seks of lichaamsfuncties. Iedereen is eraan gewend dat de anderen dat ook doen, vandaar dat de vaak gênante en kwetsende uitspraken nauwelijks problemen veroorzaken. Behalve misschien dat de filmkijker zich in zijn drankje verslikt van het lachen. Alles wat iemand zegt, wordt prompt geloofd; immers, de leugen bestaat niet.

Mark Bellison (Gervais) is scriptwriter voor films, die uitsluitend bestaan uit historische verslagen, voorgedragen door sprekers. Hij ontdekt bij toeval dat hij dingen voor elkaar kan krijgen door onwaarheid te spreken. Zijn moeder ligt ziek in een verzorgingshuis met op de gevel de letters *"A Sad Place for Hopeless Old People"* (Een droevige plek voor hopeloze oude mensen – er zijn ook geen eufemismen in Mark's wereld). Als zij stervende is – de arts is daar in haar bijzijn heel openhartig over – en erg bang is voor een eeuwigheid van niets, komt Mark's nieuw ontdekte vermogen goed van pas: hij vertelt haar dat men na de dood in een toestand van eeuwige gelukzaligheid komt en zijn dierbaren daar weerziet. Zij sterft met een glimlach op de lippen. Artsen en verpleegkundigen hebben staan luisteren en vertellen de blijde boodschap aan wie het maar horen wil. Van de ene dag op de andere is Mark wereldwijd dè expert op het gebied van het hiernamaals – waar niemand ooit van gehoord had – en is hij genoodzaakt naast de "hemel" een min of meer complete religie te verzinnen. Met de fantasie die hij nu bij zichzelf heeft ontdekt, schrijft hij bovendien een onzinnig, maar zeer succesvol filmscript. Niet alleen wordt hij geëerd als profeet maar hij wordt ook nog rijk en weet uiteindelijk de vrouw van zijn dromen aan zich te binden. Nog steeds kan niemand liegen, behalve hij, en later zijn zoontje.

De film

Dit artikel is niet echt bedoeld als een filmbespreking. Laat ik me beperken tot het oordeel dat het geen cinematografisch meesterwerk is. De combinatie van recht-voor-zijn-raap-humor met subtiele satire en romantiek is onevenwichtig. Op het internet kunt u diverse punten van kritiek op deze film vinden, ik ga daar kortheidshalve aan voorbij. Maar hij biedt aardige aanknopingspunten voor overdenking. Je zou het een Science Fiction-film kunnen noemen, omdat het een antwoord is op

een (onuitgesproken) vraag *"What if...?"* (Wat als…), in dit geval de vraag wat er zou kunnen gebeuren in een wereld zonder verbeeldingskracht en leugen.

Het lijkt mij dat Mark's wereld zonder verbeeldingskracht in het geheel niet zou kunnen bestaan. De verbeelding laat ons dingen zien zoals ze niet, of nog niet, zijn. De personages in de film zijn niet eens in staat verhalen te verzinnen of toneel te spelen, vandaar dat de films waar Mark voor schrijft, alleen maar geschiedkundige lezingen zijn. Maar verbeeldings-kracht is de motor voor de vooruitgang. In een wereld zonder verbeeldingskracht vind je geen geloof, maar ook geen wensen en ook geen wetenschap en techniek. Dingen moeten nu eenmaal gewild, bedacht en ontworpen worden. De film spreekt zichzelf wat tegen op deze punten, er is techniek etc. en de mensen hebben wel enig zicht op de toekomst, al is het dan fantasieloos. De vrouw van Mark's dromen ziet aanvankelijk niets in hem omdat ze van hem geen mooie genetisch sterke kinderen verwacht te kunnen krijgen (Mark/Gervais is geen uitgesproken knappe man…)

Het hiernamaals

Dit stuk moet uiteraard vooral gaan over de religie die door Mark wordt geïntroduceerd. Ik veronderstel dat zijn naam verwijst naar de evangelist Marcus, wiens evangelie als het oudste wordt beschouwd. Mark's splinternieuwe religie vertoont bekende trekjes. Het begint als troost voor een stervende, met een "hemel", waarin iedereen zijn dierbaren weerziet en een *"mansion"* krijgt. Dat verwijst naar de bijbelse zin *"In my Father's house are many mansions"* (In het huis van mijn

vader zijn vele woningen – King James Vertaling, Joh. 14:2). In de Nederlandse ondertiteling werd *"mansions"* vertaald met "villa's"; in de Nieuwe Bijbelvertaling staat "kamers". Op een Nederlandse christelijke website heb ik de uitleg gevonden dat die zin geen betrekking heeft op de hemel, maar op de Tempel in Jeruzalem, waar eenieder welkom was. Die uitleg was bij Gervais natuurlijk niet bekend.

Het hiernamaals zou ook in werkelijkheid bedacht kunnen zijn als troost voor degenen die de dood vrezen. Toch zie ik meer in de theorie dat de idee van het hiernamaals vooral samenhangt met de idee van de ziel, de onstoffelijke geest van de mens, die tijdens de slaap (de "kleine dood") onbeperkte bewegingsvrijheid heeft en zelfs kan communiceren met mensen die al dood zijn, dus met hun zielen. Kun je een beter bewijs hebben van de onsterfelijkheid van de ziel? Logisch dat al die zielen een verblijfplaats moeten hebben. Voor de Grieken en Romeinen was dat het schimmenrijk. Het christendom heeft de hemel duidelijk gepositioneerd als beloning voor geloven in en navolgen van Christus en de hel als straf voor degenen die wat dat betreft in gebreke blijven.

De profeet aan het woord

Mark ziet zich gedwongen nadere uitleg te geven als zich voor zijn deur een grote menigte, met journalisten, camera's, ploegen etc., heeft verzameld, nadat zijn informatie over het hiernamaals in de media is gekomen. Hij neemt een aantal uren om zijn religie uit te werken op twee grote stukken papier die hij op pizzadozen plakt en treedt daarmee, zoals Mozes met de stenen tafelen, voor het volk. Zijn verhaal komt in het kort hierop neer: er is een onzichtbare *"man in the sky"* (man in de lucht) die verantwoordelijk is voor alles wat je overkomt, zowel goede als slechte dingen, en die ervoor zorgt dat je na je dood in de *"really great place"* (heel fijne plek) komt als je je goed hebt gedragen en in *"the worst place you can think of"* (de beroerdste plek die je je kunt voorstellen) als je drie keer ernstig in de fout bent gegaan (zoals in honkbal: *"three strikes you're out"* (na drie keer ben je uit)).

Twee dingen zijn opmerkelijk. Het eerste is dat de zondaar dus zelf min of meer bepaalt hoe zijn "hel" er uit ziet; dit doet mij denken aan degenen die in Orwell's boek "1984" naar martelkamer '101' moeten en dan bedreigd worden met het ergste dat ze zelf altijd al vreesden. Het tweede is, dat er niet met de hel wordt gedreigd als straf voor ongeloof, zoals het christendom doet. Het zou me van Gervais verbaasd hebben als hij wel een straf voor ongeloof in het verhaal had geïntroduceerd. Dat zou ook niet logisch zijn geweest, omdat iedereen in Mark's wereld alles gelooft en ongeloof dus gewoon niet bestaat.

Mark weet de lastige vragen uit het publiek te beantwoorden of te omzeilen en de nieuwe religie is dankzij ieders onvoorwaardelijk geloof voorgoed wereldwijd gevestigd. Je zou dit "christendom (of misschien nog beter jodendom) *light*" kunnen noemen, immers, scheppingsverhaal etc., erfzonde, verlosser en laatste oordeel komen er niet in voor. Later in de film zien we wel een gebouw dat sprekend lijkt op een kerk, met een bord ervoor *"A quiet place where you can think about the Man in the sky"* (een rustige plek waar je over de man in de lucht kunt denken) en een soort zieleherder met om zijn nek een kruisje, dat een gestileerde afbeelding is van Mark met zijn pizzadozen.

Het Opperwezen

Nu kan men vragen: waarom verzint Mark er een religie bij, terwijl een hiernamaals ook denkbaar is zonder god of *"man in the sky"*? Het antwoord daarop is, dat een superieur, onpartijdig wezen moet beoordelen of iemand mag toetreden tot de *"really great place"*. Zo'n "hemel" is natuurlijk geen aanlokkelijk vooruitzicht als allerlei slechteriken daar ook naartoe zouden gaan. Het lijkt ook oneerlijk. Dus een opperwezen is nodig om voor eerlijkheid te zorgen. En waar moeten de slechteriken dan naartoe? Naar de beroerdste plaats die je je maar voor kunt stellen. De vraag is en blijft daarbij wel of een eeuwige straf ooit eerlijk kan zijn.

Het voordeel van zo'n geloof is dat mensen door het vooruitzicht op beloning of straf enigszins in het gareel worden gehouden tijdens hun aardse bestaan. Althans, dat denken wereldlijke en kerkelijke autoriteiten al eeuwen. Mark is geen diepe denker; hij beoogt eenvoudigweg de mensen te stimuleren om zich goed te gedragen. Er bestaat misdaad in zijn wereld, al zijn weinig misdadigers succesvol, omdat ze altijd, ook ongevraagd, de waarheid eruit flappen.

Mark's religie zit dus 'logisch' in elkaar, behalve op het punt waar de opperrechter ook de verantwoordelijkheid toegeschoven krijgt voor alles wat op aarde gebeurt aan goede en slechte dingen; Mark's toehoorders snappen ook al niet goed hoe het kan dat de *"man in the sky"* hen zowel goede als slechte dingen laat overkomen. Gelukkig voor Mark heeft hij niet beweerd dat de *"man in the sky"* een en al goedheid en liefde is. Hij draait zich eruit door te verwijzen naar de beloning die ieder goed mens krijgt in zijn hiernamaals.

Goedgelovigheid

Net als in *"Monty Python's Life of Brian"* wordt in deze film niet zozeer het bestaande geloof geparodieerd; de satire betreft vooral de (goed-)gelovigheid van de mensen. Brian is een *nobody* die leeft in een wereld – het door de Romeinen bezette Judea in het jaar 33 – waarin iedereen op een Messias wacht (en bovendien allerlei bevrijdingsbewegingen elkaar beconcurreren). Hij heeft de pech door iemand voor de Messias te worden

aangezien en dat iedereen dat prompt gelooft, hoe hard hij het ook ontkent; het loopt slecht met hem af.

Mark, ook een *nobody*, leeft in een wereld waarin iedereen alles gelooft wat beweerd wordt. Hij maakt misbruik van zijn unieke vermogen tot liegen; iedereen gelooft hem en voor hem draait alles uit op een *happy end*.

Die goedgelovigheid herkennen wij in onze wereld. Op grote schaal wordt geloofd wat niet waar is; op grote schaal trappen mensen in leugens en verzinsels van degenen die hun capaciteiten misbruiken om mensen dingen voor te spiegelen en die daar goed van leven. Kijkend naar de film gun je Mark zijn *happy end*, maar achteraf besef je dat hij nauwelijks beter is dan alle – al of niet zelfverklaarde – profeten in onze wereld. Zou je ze niet naar de *"worst place they can think of"* wensen?

Jezus, een tweederangs militaristische messias?

Jan Willem Nienhuys

(1942; was universitair docent wiskunde en is secretaris van Skepsis)

Palestina was aan het begin van onze jaartelling een broeinest van religieus geïnspireerd verzet tegen een corrupt koloniaal bewind. Het wemelde er van de heilige mannen en ook van de messiassen, dat wil zeggen guerrillaleiders. Jezus was daar een van, maar hij veroorzaakte niet zoveel slachtoffers dat hij de geschiedenisboeken haalde.

In 2013 verscheen *No meek Messiah* van Michael Paulkovich. Hij vat in een artikeltje in *Free Inquiry* (augustus/september 2014) samen waar het over gaat. Hij vond 126 Griekse en Romeinse historici die schreven over de 1ste eeuw. Geen van allen noemt Jezus. Trouwens, Jezus zelf heeft ook niets geschreven (in het licht van het volgende kan Jezus best analfabeet zijn geweest). Dat is toch wel sterk, tenminste, als je aanneemt dat de evangelies en Handelingen ook maar enigszins betrouwbaar zijn. Maar dat is natuurlijk een zwak punt. Het hele Nieuwe Testament blijkt al bij literaire analyse waardeloos als geschiedenis. Maar bij het opruimen van oude boeken vond ik een alleraardigst boekje, geschreven door de Amerikaanse antropoloog prof. Marvin Harris: *Cows, Pigs, Wars & Witches: The Riddles of Culture* (1974, herdrukt als pocket 1977, maar sinds 22 mei 2014 gemakkelijk als pdf te vinden op internet). Harris beroept zich op zijn beurt op onder andere *Jesus and the Zealots: A Study of the Political Factor in Primitive Christianity* (Manchester University Press, 1967) van de anglicaanse vergelijkende godsdiensthistoricus S.G.F. Brandon (1907-1971).

Koloniale onderdrukking

Harris maakt aannemelijk waarom historici weinig over Jezus zeiden. Zelfs Flavius Josephus, geboren in 37 en auteur van de in het Grieks geschreven boeken *De Joodse Oorlog* (ca. 79) en *Oude Geschiedenis van de Joden* (ca. 94) noemt Jezus nergens. Maar Josephus is interessant omdat hij sommige dingen wél vertelt. Palestina was een oord dat in de periode van ongeveer 170 v.C. tot aan de val van Jeruzalem in het jaar 70 vrijwel permanent in oorlog was. Dat was een strijd met aan de ene kant een groot aantal guerrillagroeperingen en aan de andere kant eerst Griekse en daarna Romeinse bezetters. Over de tijd vóór de Romeinen moet u maar de Bijbelboeken Makkabeeën I en II lezen – als u de fut hebt zich door zestig pagina's moord en doodslag te worstelen.

Josephus noemt enkele guerrillagroepen, maar noemt er waarschijnlijk nog veel meer niet. Als wij niet stomtoevallig originele documenten van de Qumransekte hadden gevonden, hadden we daar weinig van geweten, want Josephus noemt ze niet. Dan hadden we slechts de ruïne gehad. Maar in de geschriften van Qumran kunnen we lezen dat men zich voorstelde dat een leger van ruim 30.000 strijders onder aanvoering van een gezalfde onoverwinnelijke strijder het Romeinse rijk zou vernietigen en een nieuw imperium met hoofdstad in Jeruzalem zou oprichten.

De groep rond Jezus past in het patroon van religieus geïnspireerde min of meer gewelddadige anti-establishment groepjes, waarvan er heel veel waren. Als de Romeinen zulke lieden te pakken kregen werden ze gekruisigd, dan wel officieel gewurgd op het Forum in Rome. Het wonderlijke is dat de volgelingen van Jezus er tamelijk vlug in slaagden hun leider als een vreedzaam prediker af te schilderen.

Guerrilla's komen er niet zomaar. Rond het begin van onze jaartelling was er in Palestina een Romeins koloniaal bewind. In Jeruzalem woonden rijke landeigenaren, kooplieden en priesters. Die leefden in grote luxe en zogen/knepen de kleine boertjes uit. De Romeinen hieven 25 percent belasting op landbouwproducten en die werd door de pachters zelf betaald. De pachters moesten uiteraard ook pacht betalen en ook nog eens 22 percent tempelbelasting. Corruptie tierde welig en dan waren er ook nog herendiensten, zeg maar dwangarbeid voor publieke werken. Er was ook behoorlijk wat inflatie. De aristocraten in Jeruzalem beschouwden de Galilese boeren als niet veel beter dan beesten en de gevoelens van die boeren voor de aristocraten waren ook niet erg hartelijk. In deze situatie kregen bevrijdingspredikers een willig oor. De mensen verlangden naar de (waarschijnlijk volledig verzonnen) tijd van David en Salomo en geloofden profeten (Jesaja, Jeremia, Ezechiël etc., etc.) die hadden beloofd dat het ooit weer goed zou gaan. Zij geloofden dat er een messias zou komen die, geholpen door God, alle vijanden zou verpletteren. Kort voor Herodes I tot koning van Palestina was aangesteld (in 39 v.C.), waren er al dergelijke messiassen. Ze werden toen aangeduid met de term *lestai* (bandieten) en ook wel met *zeloten.* Ze ijverden voor herstel van de joodse wet, maar richtten zich ook tegen landeigenaren en belastinggaarders. Deze guerrilla's of sekte-aanhangers of terroristen (kies maar een term) geloofden dat ze met de hulp van een messias de macht van de Romeinen konden breken. Dat was geen irrationeel geloof, er zijn genoeg historische voorbeelden van radicale minderheden die uiteindelijk 'wonnen': dankt Nederland zijn onafhankelijkheid van Spanje niet ook aan zoiets? Sommigen van deze Joodse guerrilla's waren actief in steden, zogeheten dolkmannen (*sicarii* volgens Josephus), anderen hielden zich op in de bergen.

Opstanden en moordpartijen

Josephus verhaalt van een zekere Hezekiah. Hij was een guerrillaleider die door Herodes gevangen werd genomen, nog voor Herodes tot koning was bevorderd. Herodes liet hem ter plaatse afmaken, waar hij nog moeilijkheden mee kreeg, want Hezekiah had zelfs sympathisanten in Jeruzalem. Nadat Herodes koning werd, begon hij een campagne tegen de guerrilla's in Galilea en toen hij dacht dat hij daar klaar was en naar Samaria vertrok, wisten de Galilese guerrilla's een Romeinse generaal te vermoorden en teisterden het platteland.

Na de dood van Herodes I (4 v.C.) braken er op diverse plaatsen opstanden uit. De zoon van Hezekiah, Judas van Galilea, wist een koninklijk arsenaal te veroveren en aan de andere kant van de Jordaan legde een voormalige slaaf genaamd Simon een paleis in Jericho en vele fraaie villa's aldaar in de as. De gewezen herder Athrongaeus had ook messias-aspiraties, want hij riep zichzelf – in de woorden van Josephus – tot koning uit.

Vervolgens wist Varus, de gouverneur van Syrië, de orde te herstellen. Hij arresteerde in totaal 2000 guerrilla-aanvoerders (geen onnozele kinderen dus) en liet ze allemaal kruisigen. Dat was in het jaar 1. De bovengenoemde Judas van Galilea was daar niet bij.

Toen de Romeinen in het jaar 6 een volkstelling wilden organiseren, verzette Judas zich daartegen. Dat was de beruchte volkstelling van Quirinius, die legatus van Syrië was en die genoemd wordt in Lucas 2:2; de auteur van Lucas was waarschijnlijk in de war met de datums. Judas van Galilea beweerde dat die volkstelling iedereen tot slaaf zou maken. Volkstellingen waren bovendien verboden volgens de joodse wet als er niet tegelijk verzoeningsgeld aan de tempel werd betaald (Exodus 30:11-16). Volgens Josephus zei Judas dat de Joden geen koning hadden dan Jahweh en dat Jahweh de gelovigen zeker zou steunen. Judas verkondigde 'Betaal geen belasting, want alles in dit land is van God.'

Het is onbekend hoe het met Judas afliep, maar twee van zijn zonen waren ook vechtersbazen en eentje riep zichzelf aan het begin van de revolutie van 68-73 tot messias uit en over Judas' zoon Manahem horen we aanstonds meer.

Persoonlijk vind ik het moeilijk om me voor te stellen dat al deze vechtjassen zich bezighielden met het bestuderen van de slechts mondjesmaat beschikbare heilige boeken. Het is zelfs de vraag of ze überhaupt konden lezen of schrijven. Benul van wat de voornaamste punten van een geloof inhouden hoeft niet te betekenen dat men die uit geschreven teksten kent.

Massaal afgeslacht

Pontius Pilatus was als prefect (1) in functie in de periode 26-36 en wist bij zeker vier gelegenheden de godsdienstige gevoelens van de Joden ernstig te kwetsen. Hij werd ontslagen toen hij bij de vierde gelegenheid alweer een bloedbad had aangericht. Dat betrof een aantal Samaritaanse volgelingen van een 'valse profeet', lees guerrillaleider.

In het jaar 44 werd een guerrillaleider genaamd Tholomaios gevangen genomen. Kort daarna trad er een woestijnprediker genaamd Theudas op. Tallozen volgden hem, maar het liep slecht met ze af. De Romeinse gouverneur Cuspius Fadus stuurde de ruiterij op ze af, Theudas werd onthoofd en de volgelingen werden massaal afgeslacht.

Gedurende het paasfeest van het jaar 50 gedroeg een Romeinse soldaat zich zo beledigend nabij de tempel dat er een massale vechtpartij ontstond; de infanterie werd ingezet en vele duizenden werden doodgetrapt in de resulterende paniek.

In het jaar 52 wist de guerrillaleider Eleazar ben Deinaios na een carrière van twintig jaar als opstandeling bijna een algehele revolte te ontketenen. Ook met hem liep het slecht af. De aantallen bandieten en met hen heulende lokale boeren die gevangen en gestraft [= gekruisigd e.d.] werden waren te veel om te tellen, schreef Josephus.

Daarna kwam een niet bij name genoemde Egyptische 'profeet', die met een aanhang van enkele duizenden de woestijn introk en vervolgens omkeerde en Jeruzalem probeerde aan te vallen. Rond het jaar 66 waren de guerrilla's overal, ook in de stad. Eleazar, de zoon van de hogepriester Ananias, stond aan de kant van de rebellen.

De laatste zoon van Judas, Manahem, bestormde het fort Massada, wist het arsenaal daar te bemachtigen en trok op naar Jeruzalem waar op dat ogenblik in de straten gevochten werd tussen dolkmannen en andere rebellen en de upper class (Romeinen, aristocraten en priesters). Manahem wist de Romeinse soldaten te verjagen, vermoordde Ananias en had zichzelf al bijna tot koning uitgeroepen, toen hij werd overvallen door Ananias' zoon Eleazar die kennelijk de moord op zijn vader niet accepteerde. Manahem werd doodgemarteld.

Na de dood van Nero in 68 zette zijn opvolger Vespasianus een grote legermacht in en Vespasianus' zoon Titus verwoestte Jeruzalem in 70. In dat deel van de oorlog alleen al lieten naar schatting een miljoen Joden het leven.

En nog was het niet genoeg. Een afstammeling van Judas van Galilea genaamd Eleazar (weer een andere Eleazar) trok zich met een kleine groep terug in Massada in de verwachting dat Jahweh nu toch wel eindelijk een messias zou sturen. Het liep echter slecht met ze af: in plaats van zich over te geven doodde de hele groep, mannen, vrouwen en kinderen, 960 personen, collectief zichzelf.

Johannes de Doper

Josephus vertelt alleen maar over enkele van de meest beruchte messiassen. Er waren er ongetwijfeld meer. Het ligt voor de hand dat predikers zoals Johannes de Doper en Jezus ook in dit gezelschap thuishoorden, behalve dat ze niet zo gewelddadig waren als Judas van Galilei. Josephus vermeldt wel dat het wemelde van de 'heilige mannen'.

Johannes de Doper trok grote menigten aan en wat Mattheüs 3:12 citeert is in feite een revolutionaire oproep: 'De wan is in zijn hand en hij zal de dorsvloer geheel zuiveren […] maar het kaf zal hij verbranden met onuitblusbaar vuur.' Dat zijn ongeveer dezelfde woorden als in een van de teksten van Qumran: 'door uw gezalfden hebt Gij het kwade verteerd als met een brandende toorts in het graan' – een vage verwijzing naar een van de verhalen over Samson (Richteren 15:5) of misschien naar een bekende guerrillatechniek? Het hoeft weinig verwondering te wekken dat Herodes Antipas (de zoon van Herodes I) Johannes de Doper liet oppakken en onthoofden.

Twee evangelisten (Marcus 6, Mattheüs 14) doen het voorkomen alsof uitsluitend de kritiek op het huwelijk van Herodes met Herodias, de gescheiden vrouw van zijn halfbroer, de aanleiding tot de onthoofding was. Maar behalve op dit staaltje van lakse moraal van de stedelijke elite, had de Doper op heel wat meer kritiek. Met gezeur over huwelijken van royalty krijg je echt geen volksmassa's op de been.

Jezus niet zo vreedzaam

Zoals bekend hebben de schrijvers van de evangeliën op een ingewikkelde manier van elkaar overgeschreven en geredigeerd en gefantaseerd. Maar er staan toch dingen in de evangelies die niet overeenkomen met het beeld van de volkomen vreedzame prediker. Het ligt voor de hand dat men die niet kon weglaten omdat het al te bekende feiten waren.

Volgens de evangeliën zette Jezus de prediking van Johannes gewoon voort. Ten minste twee (Andreas en Petrus) van zijn leerlingen waren eerder leerlingen van de Doper als we Johannes 1:40-43 mogen geloven. Twee andere leerlingen, Jacobus en Johannes, waren bijgenaamd Zonen van de Donder (Boanerges, Marcus 3:17). In Lucas 9:54 willen ze vast het idee dat in Lucas 10:10-12 staat (onwilligen brandschatten of dreigen met brandschatten) ten uitvoer brengen. Tijdens de arrestatie van Jezus blijken twee leerlingen verborgen zwaarden bij zich te hebben en vlak daarvoor adviseerde Jezus zijn leerlingen – althans volgens Lucas 22:36 – om zwaarden te kopen. De agressieve toespraak van Mattheüs 10 (geen vrede maar het zwaard) en van Lucas 10:1-16 plus 12:49-53 (verdeeldheid brengen) en Marcus 13, allemaal kennelijk bedoeld als kortetermijn-

voorspelling, zijn ook al niet zo lief. En dan is daar het misselijke advies van Mattheüs 10:37 om lidmaatschap van Jezus' sekte te stellen boven familierelaties: de sekteleider eist totale toewijding: 'wie niet met mij is, is tegen mij.' Uit diverse passages kan men opmaken dat met name Petrus zijn vrouw althans tijdelijk in de steek liet om Jezus te volgen.

De schijnbaar genereuze aansporing 'Geef de keizer wat de keizer toekomt en God wat van God is' (Mattheüs 22:21) krijgt toch wel een andere lading voor wie zich herinnerde wat Judas van Galilea nog niet zo lang geleden had gepredikt.

Hier en daar vindt men nog andere behoorlijk intolerante opmerkingen die aan Jezus worden toegeschreven, allemaal gericht op wie het niet met hem eens is, maar de kroon spant toch wel dat hij naar Jeruzalem ging toen de stad was volgepakt met pelgrims, zich liet toejuichen als messias en vervolgens op een gewelddadige manier eerzame handelslieden de tempel uit ranselde.

Bij de intocht wordt duidelijk verwezen naar Zacharias 9:9 en het militaristische vervolg daarvan. Het is niet duidelijk of dit detail bedacht is door de evangelisten of dat Jezus er zelf op vertrouwde dat de menigte de symboliek zou snappen. Marcus en Lucas vonden het in elk geval niet eens nodig om het toe te lichten, maar Mattheüs nam het zekere voor het onzekere.

Het einde van een oproerkraaier

Gezien de manier waarop de Romeinen omgingen met dit soort oproerkraaiers hoeft het weinig verwondering te wekken dat Jezus daarna zo vlug mogelijk werd opgepakt zonder opschudding te verwekken en dat hij vervolgens werd terechtgesteld samen met nog twee andere *lestai*, d.w.z. guerrillastrijders, die ook al niet door Josephus genoemd worden. Marcus 15:7 zegt van Barabbas dat deze behoorde tot een groep moorddadige opstandelingen die bij een oproer waren gepakt; het ligt voor de hand dat dit ook een bekende guerrillaleider was. Het is niet eens ondenkbaar dat de menigte Barabbas competenter achtte dan Jezus die het uiteindelijk slechts bij praten liet, maar of Pilatus ze inderdaad een keus gaf, kan natuurlijk dramatische fictie zijn.

De film *Life of Brian* (1979) [zie ook pag. 11 – Red.] eindigt met een scène waarin er een waar woud van gekruisigden op de berg staat. Dat is misschien realistischer dan het lijkt. In ruwweg de eeuw rond het vermoedelijke leven van Jezus was er een telkens opvlammende guerrilla-oorlog die door de Romeinse bezetter van Palestina keihard bestreden werd. Ook het grote aantal onafhankelijk van elkaar opererende verzetsbewegingen is niet louter een parodie op de linkse cultuur van de jaren 1970.

De militarist omgekat

Hoe en wanneer is het Jezusverhaal omgewerkt van de korte carrière van een militaristische prediker die gekant was tegen de corrupte drie-eenheid van koloniale overheersers, meedogenloze landeigenaren en de stedelijke priesterklasse naar een wereldvreemde vredelievende man van God? Na de verwoesting van Jeruzalem en de laatste stuiptrekking bij Massada was militaristisch messianisme niet meer in. Maar in 64, toen *'chrestoi'* de schuld kregen van de brand van Rome (volgens Tacitus) kunnen ze in Rome best de faam hebben gehad die moderne Haagse jihadstrijders thans hebben. In elk geval spat de agressie in Openbaring – dat waarschijnlijk van de jaren 90 dateert – zo erg van de pagina's dat men meent met een psychopaat van doen te hebben. Als er uit een 'persbak van de gramschap Gods' zoveel bloed loopt dat die vloedgolf 1600 stadiën in het rond 'tot aan de tomen der paarden' (Openbaring 14:20) reikt, rekent men vlug uit dat er dan toch wel zo'n honderdduizend-miljard mensen zijn vermangeld. Nou ja, overdrijving mag in fictie, maar het blijft agressief.

Handen in onschuld

De prediking van Jezus als onwereldse vredestichter was voornamelijk het werk van Paulus, een Griekse Jood met Romeins burgerschap die Jezus nooit ontmoet had. In die tijd bevonden er zich buiten Palestina zeker twee miljoen en misschien wel zes miljoen Joden, meest in steden en vaak in een bevoorrechte positie. In sommige steden was wel een derde van de bevolking Joods. Paulus was er voorstander van dat men zich bij zijn nieuwe sekte kon aansluiten zonder besnijdenis en ook zonder allerlei joodse religieuze wetten te hoeven onderhouden. Hij kreeg serieuze tegenstand van de sekteleiders in Jeruzalem onder aanvoering van Jacobus (niet de apostel maar de broer van Jezus, zie Marcus 6:3 en Galaten 1:19). Daar, in Jeruzalem, was het juist noodzaak om aan iedereen duidelijk te maken dat men pal stond voor de religieuze wet en dat men bleef geloven aan de spoedige wederkomst van de eigen doch tijdelijk afwezige messias.

Toen echter Jeruzalem vernietigd was, moest de leer van de sekte worden aangepast. Voor de Joodse sekteleden hield dat in dat beklemtoond werd dat Jezus helemaal geen militaire aspiraties had en dat niet de brave Romeinen maar kwaadwillende Joden de hoofdschuldigen waren aan Jezus' dood. Pontius Pilatus waste zijn handen in onschuld en de hogepriester Kajafas, de complotterende Farizeeën

VRIJDENKER IN DE KRANT (2)

Ingezonden brief van DVG-lid Anton Mullink in NRC-HB van 6 sept. 2014

Alleen kritiek op de Islam is oneerlijk

Op maatregelen van het kabinet om geradicaliseerde islamitische jongeren aan te pakken reageert de PVV voorspelbaar. Wilders wijst naar de islam als oorzaak van alle ellende.
Religieus extremisme was tijdens de kruistochten en de inquisitie ook bij christenen aan de orde. Het christelijk geloof heeft ook nu nog gewelddadige trekjes, althans de Bijbel. Meermalen staat in het evangelie, dat wie niet gelooft in Jezus eeuwig gemarteld wordt in een hels vuur. Wie Jezus niet volgt, kan volgens hem beter met een molensteen om de nek verzopen worden. Gelukkig zijn de tegenwoordige christenen veel menselijker dan hun meester.
Wilders, die één godsdienst als de boosdoener aanwijst, is mijn inziens gevaarlijk bezig. Goedwillende islamieten voelen zich gediscrimineerd. Deze tendens is trouwens al langer waarneembaar wanneer het gaat over de zogenaamde joods-christelijke cultuur. Onze cultuur zou superieur zijn aan andere culturen. Elke godsdienst heeft binnen de wettelijke kaders evenveel rechten. De intolerante en superieure houding jegens de islam is een onrecht. Het stelselmatige neerkijken op de islam door veel Nederlanders kweekt frustratie en agressie met alle risico's van dien.
Elke religie heeft anti-democratische aspecten. De islam wil een kalifaat, de christenen een rijk Gods, en het uitverkoren joodse volk een eigen heilig land. Onderworpenheid aan Jahweh, Allah en God lijkt centraal te staan.
Godsdienstvrijheid is een groot goed, maar bevrijding van godsdienst is nog belangrijker. Islamkritiek die zich niet verbreedt tot religiekritiek is contraproductief.

Anton Mullink, auteur van Ongelofelijk, van priester naar atheïst

en Sadduceeën en de opgehitste menigte hadden de gepersonifieerde onschuld vermoord. Zo waren ze wat veiliger, want na het jaar 70 waren de Joden en hun religieuze oorlog erg impopulair in Rome. Die afkeer (antisemitisme avant la lettre) kon direct teruggevoerd worden op de werkwijze van de joodse zeloten in Palestina en iedereen die met hen sympathiseerde. Alle Joden moesten vanaf het jaar 70 precies zoveel belasting betalen als ze voorheen hadden afgedragen voor de tempel in Jeruzalem, alleen ging het belastinggeld naar de tempel van Jupiter in Rome.

Aanvankelijk was het Romeinse christendom dan ook geen religie van verdrukten, armelui en slaven, maar van een relatief welvarende 'buitenlandse' etnische groep. Toen later de christelijke oerkerk een soort staat in de staat vormde en er 'christenvervolgingen' kwamen, waren de slachtoffers dan ook voornamelijk christelijke Joden. Maar joodse Joden, dat wil zeggen zij die nog de joodse religie beleden, waren in nog sterkere mate het doelwit van die vervolgingen. Aldus Harris. Ik vermoed dat hij duidt op de vervolgingen onder Domitianus (ca. 90) maar het is niet zeker of die er waren.

Besluit

Ik moet zeggen dat dit allemaal nieuw was voor mij. Al die tekstkritiek op de Bijbel waarin de maatschappelijke omstandigheden uit die tijd nooit genoemd worden, maakt duidelijk dat de auteurs van de Bijbel ondanks al hun gebreken er toch maar goed in geslaagd zijn te verhullen wat 'messias' in die tijd doorgaans betekende, namelijk guerrillaleider of terrorist. Dat Jezus' leiderschap zich voornamelijk beperkte tot opruiende taal (haatzaaien zouden we nu zeggen), verhinderde dat hij de contemporaine geschiedschrijving haalde.

(1) Tacitus schrijft "procurator" maar dat was de titel die pas na 44 werd gebruikt voor deze ambtenaar.

GEVONDEN IN DE BRIEVENBUS:

De Vrijdenker-redactie geeft u ook een waarschuwing en wel dat een bezoekje aan de genoemde (Engelstalige) website geheel voor eigen risico is. U vindt daarop o.a. links naar www.jesus.net (!) en ikzoekgod.nl. Keer terug en zoek de Rede voor het te laat is!

Einde van het Christendom

Paul Hopster (redactielid van De Vrijdenker)

In de NRC van 6 augustus rekent de predikant van de Nederlandse kerk in Londen, Joost Röselaers, af met het christelijk geloof onder de kop "Na MH 17 is christendom definitief antieke godsdienst."

Tijdens de officiële plechtigheden rond de berging van lichamen en lichaamsonderdelen was er geen enkele verwijzing naar het geloof. Koning Willem-Alexander sloot zijn toespraak tot het Nederlandse volk niet af met een bede. De seculiere ceremonie bij het vervoer van de eindeloze rij van lijkkisten was indrukwekkend, vooral ook door de stilte, geen kerkelijke muziek, geen gebeden, wel applaus bij het langsrijden van de karavaan. Röselaers constateert dat er ook zonder geloof rituelen zijn waarin mensen uiting geven aan hun diepste emoties. De rituelen zorgden voor saamhorigheid en eenheid. Nederland is definitief een post-christelijk land geworden.

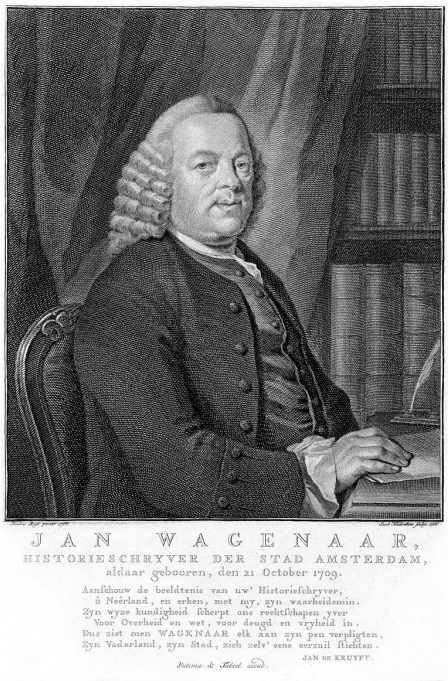

Jan Wagenaar: vrijdenker avant la lettre…

Jan Bontje (redactielid van De Vrijdenker)

Jan Wagenaar (Amsterdam 25 oktober 1709 - Amsterdam 1 maart 1773, op deze pagina afgebeeld op een gravure van Jacobus Buys) was geschiedschrijver. Hij was bovendien religieus leraar bij de Doopsgezinden, maar hij wist zich op de een of andere manier toch aan dogmatiek te ontworstelen. Dat hij niet volledig brak met religie/god is in de context van zijn tijd niet zo vreemd. Maar met anderen (Spinoza en de Collegianten bijv.) was hij een wegbereider van het vrije woord en de vrije gedachte. Hij publiceerde over de politieke, economische en kerkgeschiedenis van de Nederlanden.

Wagenaar was een vertegenwoordiger van de Verlichting en kwam door rationeel denken tot de conclusie dat niet elke ramp als straf van god hoeft te worden beschouwd, noch dat elke zegen een goddelijke beloning is. Zijn werk was meer dan een eeuw zeer populair. Politiek gezien was hij patriot (anti-Oranjegezind) en hij beschreef de historie van het volk, niet van de vorst. Met recht een vrijdenker avant la lettre!

Uit de oude doos

Junghuhn 1853

"… Maar het Christendom eischt verloochening, kastijding des vleesches, onderdrukking der zinnelijke lusten, een liefde tot zijn naaste als tot zich zelven, onbeperkte weldadigheid, mededeeling van hetgeen men bezit aan hen, die minder met aardsche goederen gezegend zijn (naar grondstellingen van het echte communisme); het schrijft voor: zijnen vijanden te vergeven, voor zijn beleediger en vervolger te bidden, hun wel te doen, en wanneer men op de eene wang geslagen wordt, ook de andere toe te keeren: altemaal leerstellingen, die men elken Zondag met veel zalving van den kansel in alle kerken hoort verkondigen, maar die, daar buiten, door niemand kunnen betracht en uitgeoefend worden. Welke zijn nu de gevolgen, die uit dezen valschen toestand, uit deze onevenredigheid tusschen godsdienstleer en de physieke mogelijkheid, de betrachting er van, noodzakelijk voortspruiten? : huichelarij, schijnheiligheid, welke ondeugden bij de belijders van niet één geloofstelsel in zulk een buitengewone mate en zoo algemeen worden gevonden, als bij de Christenen het geval is. Maar deze schijnheiligheid, dweeperij, huichelarij — op zich zelf beschouwd reeds diep te verachten, gelijk alle leugen en bedrog — is een verdoovend, langzaam werkend vergift, waardoor de mensch zich in zijn eigen oogen verlaagt, zijn karakter bedorven en de grond gelegd wordt tot velerlei kwaad in de maatschappij, die daardoor ten deele geheel wordt ontzedelijkt. Al ware het slechts om den wille der huichelarij, dat noodzakelijke gevolg van het aankleven der Christelijke leer, dit alleen zou mij reeds nopen, het Christendom, zoo als het thans is, te verwerpen."

(uit: Franz Junghuhn, Licht– en schaduwbeelden uit de binnenlanden van Java, 6e herziene en vermeerderde druk, 1867, pag. 91/92; de 1e druk werd in 1853 onder pseudoniem uitgegeven.)

Franz Junghuhn, 1809—1864

Koerbagh 1668

"**Genesis**, teeling, baaring, geboorte, wording. Het eerste boek der schrift wordt vande Grieken genesis, dat is geboorte of wording genoemt om datter de geboorte of wording van alle gedaantelijke stoffen in verhaalt worden. De Hebreen noemen dit boek der geboorte of wording sepher bereschit, dat is het boek inden beginne 't welk is na [= naar] de eerste woorden des boeks. Het wordt ook genoemd het eerste boek Mosis [= van Mozes], even of het Mose geschreven had; dog uit de boeken self de welken Mosis boeken genaamt worden kan men wel bespeuren dat Mose geen van die boeken geschreven heeft. Maar het meeste gevoelen is dat se eenen Esdra altemaal geschreven heeft na de Babelonische gevangenis [= gevangenschap]. Mosis boek en kan 't niet genoemt worden om datter van Mose in gehandelt word gelijk in de vier volgende boeken waar van Mosis gehandelt word: want daar word niet een woord van Mosis in verhaalt. Het woord genesis is een goed grieks woord alhoewel het in de nederduytse overzetting [= vertaling] staat dog het staat er onovergezet en om dat de geestelijken het niet willen overzetten so heb ik de moeyten op my genomen om dit en diergelijke woorden die onovergezet zijn over te zetten opdat de gemeene [= gewone] man die nauwkeurig is de selve soude kunnen nazoeken om de betekenisse daarvan te weeten."

"**Religie**, Godsdienst - dienst Gods - is de dienst waarmede een ider God soekt te behaagen of te eeren. Dit geschied al op veelderley wijse onder de menschen: want daar zijn al vrij veelerhande Godsdiensten. En elk volk dat een andere godsdienst heeft als andere volkeren meynt en gelooft dat sijn wijse van Godsdienst de beste is en Gode aangenaamst, ja het meynt en gelooft het niet alleenlijk maar salt ook beweeren en staande houden, niet met reeden en waarheyd die uyt God zijn, maar met geweld van vuyr en swaerd, galg en rad. En elk vloekt en scheld den ander om 't seerst voor ongeloovig en godloos om datter soo effen op een stipken [= op een of ander puntje] geen overeenkoming is in de Godsdienst of in eenig gevoelen de Godsdienst rakende. Een groot bewijs voorwaar dat de regte redelijke Godsdienst niet inde waereld is: want die had niet van noode door gewelt staande gehouden te worden. Ik kan ook niet bevroeden uyt onderzoeking der geschiedenis boeken, datser immer [= dat ze er ooit] geweest is. En 't staat te duchten dat ser in eeuwigheid ligt niet komen sal. Want kan ook iemand die sijn even mensch haat een redelijke Godsdienst hebben? Indien neen: gelijk 't inderdaad is. Als dat dan een ider sik [= zich] zelf wat nauwer toepaste soo soude dat vervolgen, schelden en lasteren wat ophouden en stont dan te hoopen datter een redelijke Godsdienst in de waereld mogt komen."

(Uit: Een Bloemhof van allerley lieflijkheyd sonder verdriet, geplant door Vreederijk Waarmond, onderzoeker de waarheyd, door Mr. Adr. Koerbagh, rechtsgel. en geneesmr., t'Amsterdam, 1668.

Het boek "Een bloemhof…" is een woordenboek waaruit hierboven twee lemma's zijn weergegeven. De originele spelling, mèt inconsistenties, zoals geweld/gewelt, is overgenomen. Hier en daar heb ik tussen rechte haken een verduidelijking toegevoegd – wellicht ten overvloede. RvE.)

Over filosofie

Frans Couwenbergh

(1933, portrettekenaar, voormalig leraar Nederlands)

In een onvrije samenleving is ook het denken van de mensen onvrij. Daar wordt het denken overheerst door een ideologie die bewust wordt uitgedragen door de heersende elite.

Daarentegen is de westerse samenleving een vrije samenleving. Deze wordt niet bepaald door een van bovenaf gepropageerde ideologie, maar door de effecten van de vrijemarkteconomie. In zo'n vrijemarktsamenleving is in principe ook het denken van de mensen vrij.

Het vrije denken wordt verwoord in de publieke media, met name in de pers. Het culmineert in het filosofische denken, tot uitdrukking komend in columns en essays van publieke intellectuelen in krantenrubrieken en tijdschriften. Bespiegelingen over de oorsprong en de geaardheid van de mens, het doel en de bestemming van de samenleving, geluk. Idealiter is het de academische filosofiebeoefening die daarin leidend is.

Dat is één.

Ten tweede: studie van de oorsprong en de geaardheid van de mens wijst uit dat onze vroege voorouders, nadat ze van aapmensen cultureel tot talige wezens geëvolueerd waren, hun woordenwereld altijd beleefd hebben door middel van een gedanst/gezongen scheppingsverhaal (Groot Verhaal). Een mentaal beleven dat verankerd ligt in een aangeboren religieuze aanleg, waarop latere onderdrukkende regimes hun godsdienstige dan wel anderszins collectivistische Grote Verhalen hebben geënt.

Onze westerse samenlevingen zijn van hun onderdrukkende Grote Verhaal bevrijd. Doordat hun filosofen echter in gebreke bleven, trachten ze nu te functioneren zónder een 'dragend verhaal' (Groot verhaal). De massa van de niet-filosofen heeft niet langer het gevoel, iets (Groot Verhaal) met elkaar te delen: we leven ieder voor zich en de vermaaktelevisie en de sport als surrogaat voor het collectieve dansen/zingen. Maar we zijn als mensen vanuit ons prehistorische verleden niet gebouwd op het beleven van onze woordenwereld zónder een gedanst/gezongen scheppingsverhaal (Groot Verhaal) en ons huidige samenleven functioneert dan ook steeds slechter.

Onze filosofen, opgeleid als ze zijn in de filosofische faculteiten, blijven nog steeds in gebreke. Vandaar mijn niet-aflatende aanvallen op de academische filosofie. Maar wie ben ik nou helemaal? Dus googelde ik op 'relevantie academische filosofie', om mijn betoog meer gewicht te geven.

Herman De Dijn, Professor K.U. Leuven, beantwoordde in zijn lezing, uitgesproken op de Filosofiedag 2010 in Nijmegen, de relevantie-vraag positief door te wijzen op de belangstelling bij de honderden studenten die filosofie elk jaar als hoofd- of bijstudie kiezen, of als een van hun keuzevakken. En op de oplagecijfers van *Filosofie Magazine*. Maar dit zegt alleen veel over de belangstelling voor filosofie, niet over de academische beoefening ervan. Even verderop in zijn lezing zei hij dan ook: "*Gezien haar aard kán de filosofie misschien niet opleveren wat men ervan verwacht? Ingaan op de verlangens van het hedendaagse publiek ten aanzien van de filosofie lijkt hoe dan ook te moeten leiden tot (zelf)bedrog aangezien die verlangens tegenstrijdig zijn met een echte interesse in filosofie. Met andere woorden, er lijken zowel algemene als specifieke, contextuele, redenen om kritisch te staan tegenover de maatschappelijke rol van de filosofie. Misschien is van de filosofie inderdaad geen rechtstreeks antwoord op de zinvraag of op de reële ethische vragen te verwachten?*"

Professor Heleen Pott van de Erasmus Universiteit stelde in De Groene van oktober 2013 dat al vanaf de jaren '80 filosofen elkaar toeroepen (in rapporten) om vooral maatschappelijk relevant en interdisciplinair te zijn en de aansluiting met de nieuwste technologische ontwikkelingen niet te missen. Ze wees ook op het bloeiende commerciële circuit van *Filosofie Magazine*, de Nacht van de Filosofie, op publieksfilosofen en filosofisch infotainment, om zich vervolgens af te vragen: wordt er eigenlijk nog ergens nog echt filosofisch onderzoek gedaan, met name in de filosofische antropologie? Bestaat die nog wel? Om ronduit te concluderen dat de vakfilosofie er in Nederland beroerd voor staat.

Sjoerd de Jong, filosoof en medewerker van NRC (rubriek *Mens&)* signaleerde een kloof tussen de academische filosofie die zichzelf als een zelfstandige wetenschappelijke discipline is gaan beschouwen en wier publicaties door niemand gelezen worden – en de populaire filosofie van de levenskunst die wel goed in de markt ligt.

Binnen de muren van de academische filosofie ontwaart hij alleen nog luchtfietserij. "*Het probleem is niet dat filosofen niet de juiste thema's zouden behandelen. Dat doen ze wel, het draait nog steeds om het ware, het goede en het schone. Het probleem is de wijze waarop. Vakfilosofen zijn vaak alleen nog geïnteresseerd in de inhoud van hun gereedschapskist, niet meer in het maatschappelijk gebruik ervan. Ze schuiven elkaar intern gerichte, filosofische puzzels toe, losgezongen van elke praktische context. 'Footloose philosophy': filosofie die niet meer met de poten in de modder staat, maar een eigen universum gecreëerd heeft.*"

Filosoof Hans Harbers, deeltijddocent aan Universiteit Groningen, vond de academische filosofie enkel nog ijdeltuiterij en wilde niet langer onderzoek doen. Hij heeft zijn aanstelling opgezegd om zich als *freelance* moderator en organisator van filosofische debatten geheel te wijden aan

WERELDS NIEUWS

Hindoegod krijgt identiteitskaart

In India vraagt men zich af hoe het mogelijk is dat Hanoeman, een hindoe-godheid, een officiële identiteitskaart heeft gekregen. Dat schrijft de BBC.
Op de kaart is een afbeelding te zien van de god, compleet met een kroon en andere sieraden van goud en parels. De officiële instantie die de identiteitskaarten van India uitgeeft, gaat uitzoeken welke ambtenaar de kaart heeft uitgegeven. De dader zal worden ontslagen en gestraft.
Hanoeman is een populaire god in India. Hij is half aap en half mens en staat bekend om zijn kracht en loyaliteit.

intellectuele activiteiten. "*Geen relevante filosofie zonder praktische toepasbaarheid*", vindt hij.

Recenter is een stuk in de NRC-Reader van zaterdag 12 april 20114, door Yourai Mol: "*De Maand van de Filosofie is goed begonnen … Het worstelen met de relevantievraag ligt voortdurend onder de oppervlakte … Menno Lievers gaf kritiek op de Filosofie-G8: zou teveel bestaan uit ongefundeerd gespeculeer … alle bijdragen een problematische premisse onderschrijven, een driedeling tussen*

1) rigoureuze academische filosofie,

2) maatschappelijk nuttige filosofie en

3) filosofie die begrijpelijk is voor het publiek, [zoals] *de toegepaste filosofie van Alain de Botton … de frontman van de beweging van de zelfhulpfilosofie … filosofie gericht op 'nut'.*

Francisca Wals, masterstudente filosofie en als journalist en essayist verbonden aan nrc.next, reageerde op 9 juni hierop: *"Filosofie als hartversterker om de West-Europese dag door te komen – wat een onzin. Filosofie is niet gezellig. Wie niet gierend depressief wil worden, kan haar maar beter op afstand houden. Grote denkers als therapeuten voor de ziel? Schopenhauer was een ras-pessimist, Wittgenstein suïcidaal, Nietzsche gek als een deur, Althusser opgenomen, en Heidegger een nazi. Als je de filosofie loslaat op je eigen leven, vervalt dat geheid in vijftig tinten grijs."*

Tot zover filosofen zelf over de academische filosofie. Maar de filosofen weten, "*gezien de aard van de filosofie",* niets van 'de mens'. Dat komt voor een deel doordat, zoals Sjoerd de Jong opmerkte, de filosofie zichzelf als een zelfstandige wetenschappelijke discipline is gaan beschouwen. Zelf zie ik nog drie andere oorzaken:

1. 'de mens' is vanouds het terrein van de kerken geweest, die dat angstvallig afschermden door zitting te houden in de besturen van de universiteiten;
2. pas vanaf de jaren '60 is paleontologisch en archeologisch veldonderzoek echt gaan bijdragen aan inzicht in de oorsprong en de geaardheid van de mens;
3. maar juist toen verdwaalde de filosofie in de woestijn van het postmodernisme en Heideggerisme.

Ondanks dat aartsvader Kant op het einde van zijn leven 'de mens' als het belangrijkste onderzoeksobject van de filosofie aanwees, heeft zij hiertoe nog steeds geen stap gezet.

Toen de kerken begonnen leeg te lopen en hun zeggenschap over 'de mens' verdween, beperkten de postmoderne woordvoerders van de filosofie zich tot juichen over het verdwijnen van de collectivistische Grote Verhalen. Ze zágen niet eens dat die verdampten doordat de vrijemarkteconomie daar niets mee kan aanvangen en dat mensen nu eenmaal denken conform de heersende economie. De toonzetting van de filosofiebeoefening bleef die van de "zijnsfilosofie" van Heidegger en dit veroordeelde haar tot maatschappelijke irrelevantie. Veel filosofen begonnen het muffe huis van de filosofie te verlaten om voor zichzelf een maatschappelijk relevante *niche* te betrekken. Niemand hunner echter is tot nu op het idee gekomen om het oude gebouw geheel te slopen en een geheel nieuwe werkplaats voor filosofische antropologie in te richten.

Waarom dat zo nodig moet? Zoals ik in het begin stelde, culmineert het denken in een vrije samenleving over haar bestemming en doel in haar filosofiebeoefening. In de ideale situatie – maar uit het voorgaande blijkt dat daar veel aan schort. Uit de bestudering van de oorsprong en de geaardheid van de mens – een studie die door geen filosoof tot nu toe verricht is maar wel door een humanosoof – blijkt dat het samenleven van de mensen vanouds draait om het scheppingsverhaal van die samenleving, haar Grote Verhaal. In onvrije samenlevingen formuleert de heersende elite een met haar heerschappij strokend, dus onderdrukkend, Groot Verhaal. Onze samenleving is vrij geworden en heeft het onderdrukkende Grote Verhaal afgeschud. Door het in gebreke blijven van onze filosofiebeoefening zitten we nu zonder. Daar zijn we als mensen niet op gebouwd en ons samenleven begint ook steeds meer te haperen.

Hoe zou ons filosofisch-antropologisch scheppingsverhaal er uit gaan zien?

Het verhaalt hoe onze vroegste voorouders zich van alle overige dieren zijn gaan onderscheiden door het ontwikkelen van namen (woorden, symbolen) voor de dingen. Daarmee gingen ze de dingen begrijpen, konden ze kennis overdragen van generatie op generatie, konden ze brainstormen, problemen oplossen, plannen maken. Allemaal dingen die normale dieren niet kennen en kunnen.

Steeds meer namen voor steeds meer dingen, alle dingen in hun leefomgeving ('wereld') zijn onze verre voorouders onder woorden gaan brengen. De dingen bestonden voor hen pas en in zoverre ze er een naam (woord) voor hadden. Ze zijn talige wezens geworden, levend in een woordenwereld.

Eindeloos veel namen voor eindeloos veel dingen, dat zou een chaos in hun koppen hebben veroorzaakt als ze er geen samenhang in hadden weten te brengen. In de vorm van een Verhaal, van hoe de dingen begonnen en zich ontwikkelden, inclusief henzelf, tot wat

ze op dat moment waren. Hun Scheppingsverhaal. Dat dansten/zongen ze avond aan avond rond het kampvuur dat de roofdieren uit de buurt hield. Want de overgang van het normale dier-zijn naar het mens-zijn was, vooral aanvankelijk, onzeker en vergde voortdurend herhaalde bevestiging. Het op deze 'religieuze' wijze beleven van hun woordenwereld gedurende tienduizenden generaties is deel gaan uitmaken van onze menselijke natuur – die omvat nog heel veel meer onderdelen, nog steeds ook normaal-dierlijke.

Uit deze hyperkorte samenvatting valt op te maken hoe makkelijk het is om een volledig, wetenschappelijk gefundeerd, humanistisch scheppingsverhaal te reconstrueren. In de beoogde werkplaats waar de filosofisch-antropologen beter laat dan nooit aan de slag gaan...

De werkplaats van de filosofische antropologie als belangrijkste discipline van de nieuwe academische filosofie, bevindt zich boven de werkvloer waarop wetenschappen als paleontologie en archeologie hun vakdisciplinaire onderzoeken doen. In die bovenkamer wordt met de door de afdelingen aangeleverde materialen steeds verder gebouwd aan het humanistische scheppingsverhaal dat opgaat voor elke mens op aarde.

Ook al weten de meeste mensen op aarde vandaag nog van niks en geloven

ze nog braaf wat hun dictators hen te geloven voorhouden: het universele humanistische Verhaal zal dan voortaan voorhanden zijn. Vandaag is er nog steeds NIX op de markt te krijgen, onze jongeren groeien op met NIX. Onze vrije en rijke westerse wereld, waar talloze in hun dictaturen levende medemensen van dromen, is nog steeds Verhaalloos. Dat is een schrijnende wantoestand. De filosofie is het 'denk-apparaat' van een samenleving. Als dat niet functioneert, functioneert die samenleving gebrekkig. Overheden hebben NIX om hun beleid mee te legitimeren, er is geen breed gedeeld perspectief waar we het allemaal voor doen, dat samenleven. Geen 'dragend Verhaal' waarop we ons voor elkaar aangesproken kunnen voelen. Ook voor het individu is het niet prettig leven met NIX. Jongeren hebben nu NIX meer om hun identiteit mee op te bouwen. We worden allemaal *freischwebende Intelligenzen*.

We doen het nu al heel lang met NIX en we kunnen ons nog maar moeilijk voorstellen hoe anders het met ons samenleven gesteld zou zijn, wanneer vanaf de zestiger jaren de filosofie zich wel van haar taak bewust zou zijn geweest.

WERELDS NIEUWS

Patriarch Rusland krijgt straaljager cadeau

MOSKOU - De geestelijk leider van de Russisch-orthodoxe kerk, patriarch Kirill van Moskou ▼, heeft een gevechtsvliegtuig cadeau gekregen. Het personeel van een vliegtuigfabriek schonk hem een Soechoj Soe-35. Zij hadden van de patriarch, die nauwe banden onderhoudt met president Poetin, door hemzelf gezegende iconen ontvangen.

ANP-bericht in Het Parool, 17 sept. 2014

Mensenrechten - voor sommigen?

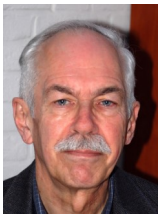

Frans Bijlsma

(1938; rustend medisch specialist en oud-redacteur van De Vrijdenker)

We horen van tijd tot tijd van regeringsleiders en andere belangrijke figuren in niet-westerse landen dat de mensenrechten een Westers concept zijn. Dat zou hen dan ontslaan van de verplichting ze te eerbiedigen, te handhaven en overtreding ervan ongedaan te maken of te bestraffen.

Maar is het waar? In oorsprong gaat het onmiskenbaar om Westerse ideeën. Deze ontwikkelden zich uit de Westerse wetenschap en filosofie van de 17de en 18de eeuw, culminerend in de *Declaration of Independence* van 13 Amerikaanse staten uit 1776, voormalige Engelse koloniën, en de *Déclaration des Droits*

de l'Homme et du Citoyen tijdens de Franse Revolutie (augustus 1789).

Tal van vrijheden worden hierin genoemd, zowel wat betreft actief menselijk handelen als vrijwaring van onderdrukking en vervolging door een overheid. Nog nooit zijn mij eerdere uitingen van Chinese, Indische of islamitische filosofen of geluiden uit Afrikaanse en Amerikaanse culturen over dit onderwerp ter ore gekomen: in zoverre dus wel Westers, als product van het Verlichtingsdenken.

De ontwikkelingen zijn sindsdien verder voortgeschreden. De 19de eeuw bracht afschaffing van de slavenhandel en slavernij. De 20ste eeuw werd gekenmerkt door twee wereldoorlogen die in omvang en moordlust alles overtroffen wat tot dusver in oorlogen vertoond was. Bij de Tweede Wereldoorlog waren vier continenten betrokken. Ook bleek dat massale schending van de rechten van de mens niet aan één bepaalde ideologie gebonden was, maar universeel van karakter.

Na de oprichting van de Verenigde Naties in 1945 vormde zich geleidelijk een consensus onder de meeste landen (waaronder niet-Westerse!) dat er een algemene codificatie, een soort handvest, moest komen waar zo niet alle dan toch de meeste lidstaten achter konden staan en die als richtlijn van hun handelen zou kunnen dienen. Dit mondde uit in de *Universal Declaration of Human Rights*, die op 10 december 1948 door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in New York aanvaard werd. Een grote meerderheid van de lidstaten stemde voor. Acht landen onthielden zich van stemming: de Sovjet-Unie en vijf andere Oostblokstaten, Zuid-Afrika en Saoedi-Arabië. Het totale aantal lidstaten was overigens kleiner dan tegenwoordig, omdat sindsdien landen die toen nog koloniën waren als zelfstandige staat zijn toegetreden. Merkwaardigerwijze stemden landen zoals Pakistan, Afghanistan, Egypte, Jemen, Iran, Irak, Syrië en Turkije vóór het aanvaarden van de UDHR, die met recht een mijlpaal in de geschiedenis mag worden genoemd.

De tekst van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) is gemakkelijk te vinden, bijvoorbeeld op internet en in naslagwerken. Van de 28 artikelen gaan de eerste 21 over vrij zijn van raciale of andersoortige discriminatie; het recht op leven, vrijheid, veiligheid; vrij zijn van slavernij of gedwongen arbeid; vrij zijn van marteling en van wrede, inhumane of vernede-

rende behandeling of straf; vrij zijn van willekeurige arrestatie, gevangenschap of verbanning; het recht op een eerlijk, openbaar proces; vrij zijn van censuur; vrijheid van beweging en woonplaats; het recht op asiel bij vervolging; vrijheid van meningsuiting, geweten, godsdienst en levensovertuiging (! FB); vrijheid van (vreedzame) vereniging en vergadering; het recht op deelname aan regering en bestuur, rechtstreeks of door vrije verkiezingen; en tenslotte het recht op bezit en eigendom, dat niet naar willekeur ontnomen kan worden.

De artikelen 22-27 behandelen economische, sociale en culturele rechten. Deze waren oorspronkelijk gericht tegen uitbuiting van medemensen onder het kapitalisme en in de koloniën. Artikel 28, tot slot, stelt dat iedereen recht heeft op een maatschappelijke en internationale orde waarin deze UVRM-rechten ten volle gerealiseerd kunnen worden. Dit omvat zes veronderstelde rechten:

1. op politieke, economische, sociale en culturele zelfbeschikking;
2. op economische en sociale ontwikkeling;
3. het recht deel te hebben aan het "gemeenschappelijk erfgoed van de mensheid" (wetenschappelijk, technisch, culturele tradities, monumenten);
4. het recht op vrede;
5. het recht op een gezonde, evenwichtige leefomgeving;
6. het recht op humanitaire hulp bij rampen.

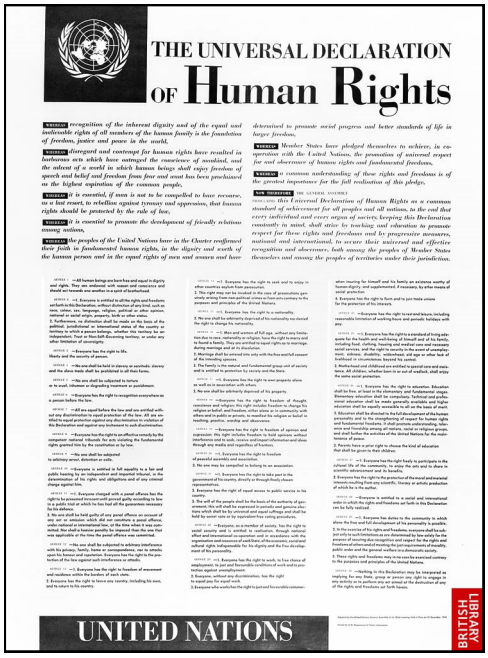
THE UNIVERSAL DECLARATION OF Human Rights

UNITED NATIONS

De UVRM is interessant zowel om wat er in staat als om wat er niet in staat. Niet onvermeld mag in dit opzicht blijven dat de UVRM later nog is aangevuld door de Internationale Conventie voor economische, sociale en culturele rechten en de Internationale Conventie voor burgerlijke en politieke rechten. Beide werden door de Algemene Vergadering van de VN in 1966 aangenomen.

Maar nu de praktijk, zoveel jaar later. Wie zich wel eens in het wereldnieuws verdiept wordt volstrekt moedeloos van de schaal waarop mensenrechten met voeten getreden worden, of als toiletpapier worden gebruikt. Ik wil hier geen voorbeelden geven, want ik kan niet kiezen uit de honderden, misschien wel duizenden schendingen van de mensenrechten *per dag* over de hele wereld. Er zijn gelukkig internationale organisaties die zich voor de mensenrechten inzetten, zoals Amnesty International en Human Rights Watch. Zij proberen iets te bereiken bij de plaatselijke overheid en zijn daarbij beleefd maar vasthoudend en zo neutraal mogelijk, met direct overleg, schrijfacties en andere middelen. Soms helpt beleefde druk op regeringen om ze eraan te herinneren dat de UVRM bestaat en dat alle lidstaten van de VN ze hebben te eerbiedigen. Ook plaatselijke organisaties zijn soms succesvol in het benaderen van hun overheid. Hulde aan diegenen die zich onvermoeibaar aan deze materie wijden en er vaak in slagen het lot van enkelen te verlichten.

Laten we maar eerst eens kijken naar dat land aan de Noordzee dat zich er zo graag op beroept de "internationale hoofdstad van het recht" te zijn en zich op het gebied van mensenrechten ook anderszins graag op de borst slaat. Onze economie is voornamelijk op export en doorvoer gericht, toegegeven, maar in de internationale contacten die daarvoor nodig zijn staan de mensenrechten meestal onderaan het lijstje, *if ever.* ze worden niet als heel belangrijk beschouwd; zaken zijn zaken, nietwaar. Het gevolg is dat Nederlanders zakelijke contacten hebben met de meest abjecte regimes, die soms nauwelijks van mensenrechten gehoord hebben.

In Nederland zelf gebeuren ook genoeg dingen die niet deugen. Een kleine opsomming. Asielzoekers dood in cel gevonden; uitgeprocedeerde asielzoekers (ook degenen die niet terug kunnen omdat ze van hun ambassade niet de vereiste papieren krijgen) op straat gezet; het kinderpardon, dat met tegenzin en slechts in beperkte mate door staatssecretaris Teeven wordt uitgevoerd; verhoging van de griffierechten en inkrimping van de sociale advocatuur, zodat een rechtsgang voor velen bemoeilijkt wordt; discriminatie op basis van etnische achtergrond, met name op de arbeidsmarkt (moeilijk te bewijzen); onderscheid maken op basis van godsdienst: kerken e.d. zijn bijvoorbeeld vrijgesteld van onroerende-zaakbelasting (OZB); financiering van bijzonder onderwijs, van basisschool tot universiteit; het verminken van jongens, de zogenaamde besnijdenis, bij joden en islamieten (in Nederland bij meisjes verboden); een koninklijke familie die geen belasting betaalt; onvoldoende compensatie voor schade van de bewoners van Oost-Groningen als gevolg van de aardgaswinning ter plaatse; klokkenluiders die (ook bij de overheid) gepest, tegengewerkt of ontslagen worden. Deze opsomming is zeker niet uitputtend.

Als het er al in een hoogontwikkeld land als Nederland zo voor staat, hoe moet het dan niet toegaan in een van de vele "*failed states*" die de wereld kent? Er zit dan ook een duidelijk utopisch element in de UVRM: uitgaande van "hoe het is", en wel vóór 1948 maar ook nu nog, wordt gestreefd naar "hoe het zou moeten zijn."

Vrijheid van meningsuiting

Alle artikelen van de UVRM lijken even belangrijk, maar toch wil ik die over vrijheid van meningsuiting er speciaal uitlichten. Wie in een democratie leeft kan elke dag constateren hoe essentieel het is een politieke discussie te kunnen voeren aan de hand van feiten en die niet door machthebbers gecensureerd of stilgehouden wordt. In heel veel landen is dat niet mogelijk. Er zijn er nogal wat waar aan de basisbehoeften van de bevolking in redelijke mate wordt voldaan (geen honger, geen massale vervolgingen), maar waar journalisten, advocaten of politieke tegenstanders al gauw in de gevangenis belanden. Men deinst hierbij ook niet voor moord terug (Anna Politkovskaja in Rusland, Hrant Dink in Turkije en vele anderen). Juist zij beseffen dat het ontmaskeren van machtswellustelingen, corrupte politici, stelende landeigenaren, uitbuiters en bedriegers van allerlei aard, het allerhoogste belang heeft, wil men niet in een

onleefbare maatschappij wonen. De journalistiek is een van de gevaarlijkste beroepen geworden. Moderne media hebben gelukkig nog veel meer te bieden dan alleen politiek nieuws: achtergronden, opinies, wetenschap, techniek, kunst, humor, satire. Ook dit moeten ze in vrijheid kunnen doen. Een vrije pers en andere media zijn het zout in de pap van de democratie.

Een heikel artikel is ook dat over slavernij. In de strikte zin van het woord (lijfeigenschap, geen loon van de eigenaar) komt het weinig meer voor. Maar wie het wereldnieuws volgt of zelf ervaring opdoet in bepaalde landen loopt tegen tal van situaties aan waarin men van loonslavernij en uitbuiting kan spreken die er wel aan grenzen. Tot in Nederland aan toe: *lover boys* met hun slachtoffers, mensenhandel, het onderbetalen van buitenlandse werknemers tegen alle wetten en regels in. Er zijn hoogontwikkelde landen (de VS bijvoorbeeld) waar mensen twee of zelfs drie banen moeten hebben om een enigszins menswaardig leven te kunnen leiden. Het is eigenlijk maar een kwestie van definities: in veel gevallen grenst de situatie waarin iemand leeft wat betaling en arbeidsuren betreft wel heel nauw aan het oorspronkelijke begrip slavernij. Opsporing en bestraffing zijn onbegonnen werk en grotendeels "politiek" van aard. De meeste landen kennen niet eens een minimumloon.

Zo kan men van elk artikel uit de UVRM wel vaststellen hoe groot de afstand is tussen theorie en praktijk. Een groot probleem is dat mensenrechten geen rechtskracht hebben, niet afdwingbaar zijn. Niet bij landsregeringen, groepen, organisaties, particulieren. Alleen door onderhandelen, eventueel pressie uitoefenen kan soms iets bereikt worden. De UVRM is een morele standaard. Men kan hoogstens op de aanvaarding ervan in 1948 door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties wijzen.

Staat dit alles niet wat ver af van vrijdenken en atheïsme, zal de lezer zich afvragen. Integendeel. Aan het begin van dit stuk hebben we gezien hoezeer het gedachtegoed van de Verlichting van invloed is geweest op zowel de idee van onvervreemdbare rechten voor ieder mens op basis van gelijkheid, als op allerlei vrijheden van godsdienst, levensovertuiging en meningsuiting. In zoverre zijn de mensenrechten een Westers idee, maar later zijn ze door vrijwel de hele wereld aanvaard als ijkpunt en richtlijn. Atheïsme en seculariteit zijn in de mensenrechten verankerd. Niemand, geen overheid, organisatie of individu, kan doen alsof ze niet bestaan.

Libië: Responsibility to Reconsider

Leon Wecke

(Wijchen, 1932; polemoloog verbonden aan het Centrum voor conflictanalyse en –management (CICAM) van de Radboduniversiteit Nijmegen)

Het werd in 2005 met groot enthousiasme ontvangen, het beginsel inzake Responsibility to Protect: de verantwoordelijkheid van staten om volkeren in gevallen van genocide, misdaden tegen de menselijkheid, oorlogsmisdaden en ethnic cleansing te beschermen. Het was weliswaar geen dwingend internationaal recht, maar wel een beginsel waar de hele Verenigde Naties achter stonden.

Indien het duidelijk zou zijn dat een staat in gebreke bleef zijn burgers tegen de eerder genoemde grootschalige wreedheden te beschermen en vreedzame maatregelen geen effect zouden hebben, dan was het de verantwoordelijkheid van de internationale gemeenschap om te interveniëren met dwingende maatregelen, zoals van economische aard. Militaire interventie zou als laatste redmiddel toegepast kunnen worden. De testcase voor *Responsibility to Protect* en met name voor militaire interventie als laatste redmiddel, werd Libië. De Arabische Lente was nog niet in een Arabische winter verkeerd en Libië zou naar veler verwachting een van de volgende voorbeelden van succesvolle en snelle revolutie worden.

De Libische leider, waarmee het Westen tot voor kort veel goede zaken deed, hield op eigen wijze de wind onder zijn etnisch verdeeld volk. Hij was niet van plan het onderspit te delven. Tot ook daar de Arabische Lente zich aandiende. Niet geheel ten onrechte meende de buitenissige heerser dat hij veel goeds voor zijn volk bereikt had en dat nog veel meer door hem te verwezenlijken was. Resolutie 1970 van de Veiligheidsraad, waarin met niet-militaire maatregelen gedreigd werd als hij zijn mensenrechten schendende actie tegen de rebellen niet zou beëindigen, liet hij dan ook aan zich voorbijgaan. Inmiddels bleek de rebellie wel iets meer dan een incidentele opstand. Khadaffi's antwoord, onder meer aan het rebellenbolwerk Benghazi, was dan ook dat hij de ratten wel zou krijgen en dat men een gedegen afrekening mocht verwachten. De terechte indruk ontstond in het Westen dat zoiets als een genocide nabij was. Resolutie 1973 van de Veiligheidsraad hield het realiseren van een no-flyzone in, waardoor de militaire macht van de kolonel voldoende beperkt zou worden en daarmee het volk tegen de eigen heerser voldoende beschermd zou zijn. Het doel was niet *regime change*, laat staan het vermoorden van het staatshoofd. Rusland en China onthielden zich, de oorspronkelijke doelstelling indachtig en na lang aarzelen, van stemming, evenals Duitsland, Brazilië en India. De uitkomst van de militaire interventie van de Verenigde Naties, waarvan de uitvoering uiteindelijk aan de NAVO werd toevertrouwd, mondde echter wel uit in *regime change* en het vermoorden van Khadaffi. Men was het doel (bescherming van de bevolking) in de meest letterlijke zin ver voorbijgeschoten. Rusland en China zullen zich met vele andere staten wel een, twee of drie keer bedenken alvorens weer in een dergelijke missie van de Verenigde Naties te participeren.

En het Libische volk is nog steeds onbeschermd, ten prooi aan strijd tussen diverse milities en zonder effectieve regering. Drie jaar na Khadaffi heerst er alom chaos in Libië. Onlangs luidde het advies van het Ministerie van Buitenlandse Zaken aan Nederlanders om niet naar Libië te reizen en indien daar aanwezig het land te verlaten. Het gejuich over het door de NAVO zo efficiënt in praktijk gebrachte beginsel van *Responsibility to Protect* is allang verstomd. De stammenmaatschappij, door Khadaffi zo uitdrukkelijk in stand gehouden, heerst nog steeds in een land zonder nationale instituties waarmee en waarop een nieuwe staatsvorm gebouwd kan worden. Men had dat kunnen weten. De case Libië noopt alle partijen van toen tot een herbezinning op het toepassen van *Responsibility to Protect*: *Responsibility to Reconsider*. Democratie is soms een moeilijk en soms onmogelijk exportartikel. Veelal is in bepaalde gevallen een dictator, hoe verwerpelijk ook, te prefereren boven een al dan niet opgelegde, maar tot mislukken gedoemde democratie. Een stelling die het Westerse bedrijfsleven en de ondersteunende politiek wellicht zullen beamen…

Ook gepubliceerd in Het Parool, 31 juli 2014

Twee redelijke opties?

René van Elst

(Amsterdam, 1950; gepensioneerd Human Resources-medewerker; opgeleid als socioloog en (deels) jurist; hoofdredacteur van De Vrijdenker

Op de "Patheos"-website is een artikel te vinden van Keith Parsons[1] met de titel *"Towards a Rational Paganism"* (Naar een rationeel heidendom). Hij behandelt daarin de vraag "of we iets van het religieuze bewustzijn van de vóór-christelijke mensen kunnen laten herleven voor degenen onder ons voor wie het christendom niet langer een levende optie is." Hij schildert een modern heidendom met een pantheïstisch wereldbeeld en met erkenning van de kracht en schoonheid van mythen en van het feit dat het bovennatuurlijke in alle culturen ter wereld wordt gerespecteerd. Hierop wil ik niet verder ingaan; eerlijk gezegd vind ik het niet zo interessant. Het gaat mij om de eerste alinea van zijn verhaal, waarvan ik hier het grootste deel vertaal.

"Zo langzamerhand kennen we de argumenten voor en tegen het bestaan van God wel, met al hun verfijningen en herhalingen. Ze zijn uitvoerig bediscussieerd en hun stellingen en weerleggingen zijn herhaaldelijk en kundig naar voren gebracht. Geen van beide zijden heeft de overwinning behaald. Als atheïst heb ik natuurlijk het gevoel dat de atheïsten aan het langste eind trekken in het debat. Theïsten voelen dat weer anders. Alles overziende lijkt de conclusie van John Hicks[2] gerechtvaardigd: De wereld zit zo in elkaar, dat hij rationeel geïnterpreteerd kan worden in naturalistische òf religieuze begrippen. Misschien is het nu tijd om die kwestie te laten rusten en te erkennen dat theïsme en atheïsme beide redelijke opties zijn, die door redelijke mensen omarmd kunnen worden."

Tot zover Keith Parsons. De vermelde conclusie van John Hicks doet denken aan een bevinding van – onder anderen – de Amerikaanse filosoof Willard van Orman Quine. Die schreef namelijk dat ieder "corpus van data", dus iedere verzameling van informatie die eindig maar héél groot is, de meest eigenaardige interpretaties toelaat. Joop Doorman sprak hierover in zijn Anton Constandse-lezing van 1987, waarvan u elders in deze Vrijdenker een verkorte versie vindt. Die interpretaties kunnen wetenschappelijke theorieën zijn, maar bijvoorbeeld ook mythen. Dat zulke uiteenlopende interpretaties mógelijk zijn betekent volgens Doorman dat mythen moeilijk te weerleggen zijn. De discussie zonder eind en zonder 'overwinnaars' over het bestaan van God bevestigt dit.

Dat theïsme en atheïsme beide door redelijke mensen worden 'beleden', kan niet worden ontkend. Met een redelijk mens bedoelen we dan een intelligent individu waarmee te praten valt, iemand wiens denken en handelen gekenmerkt worden door redelijkheid, waarin zelfbeheersing en proportionaliteit centraal staan. Maar moeten we daarom ook erkennen dat theïsme en atheïsme beide redelijke opties zijn? En moeten we vinden, zoals Hicks, dat een religieuze interpretatie van de wereld rationeel is, misschien net zo rationeel als een naturalistische interpretatie? (In het naturalistische wereldbeeld erkent men alleen de natuurwetten en –krachten en niet het bestaan van geesten, godheden en van een doel in de natuur.)

Als atheïst heb ik het gevoel dat er een wezenlijk verschil in rationaliteit is tussen een theïstische en een atheïstische wereldvisie. Maar is het 'hard te maken' dat de tweede rationeler is dan de eerste?

Een rationele kijk op de wereld stelt waarneming, verstand en logica centraal bij het zoeken naar de waarheid. Atheïsme houdt niet vanzelf rationaliteit in, want men kan het bestaan van godheden e.d. ook ontkennen op irrationele gronden. Maar atheïsme en rationalisme gaan sinds de Verlichting wel hand in hand. Bewuste atheïsten plegen supporters van de rede te zijn en zich daarop te beroepen.

Op de vraag waarom de rede de voorkeur verdient boven zaken als openbaring, geloof, traditie en autoriteit is een makkelijk antwoord mogelijk: zonder de rede kun je noch de zinnigheid van de rede zelf noch de zinnigheid van openbaring, geloof, traditie en autoriteit beargumenteren; je kunt dus nooit om de rede heen. Maar dit is een spitsvondigheid; bovendien gaat het hierbij eigenlijk alleen om de logica- en verstand-elementen van de rede. En ook al sta je logisch sterk, mensen laten zich toch vaak liever overtuigen door niet-rationele beschouwingen. Geloof, traditie, autoriteit, vooroordeel, emotie en groepsdruk fungeren dan als hun 'adviseurs'.

Waarom "geloven" wij als atheïsten in de rede? Natuurlijk toch om de logica, al gebruiken ook theïsten die, namelijk om hun uit de lucht gegrepen beweringen kracht bij te zetten. En wij vinden het gezond en normaal om je gezond verstand te gebruiken. Maar het essentiële element is de zintuiglijke waarneming. Met wat fantasie en

Indiase boeren bidden voor de komst van de moesson-regens tijdens het Manda Festival bij Ranchi.

simplificatie kunnen we stellen dat de Verlichting een kindje was van de boekdruktechniek, die sinds de 15de eeuw uitwisseling en verbreiding van kennis op ongekende schaal mogelijk maakte, en van de nieuwe waarnemingstechnieken die in de 17de eeuw werden uitgevonden. Wat men voor het eerst zag door telescopen en microscopen heeft grote gevolgen gehad voor het beeld dat de mens had van de natuur, van zichzelf en van de vermeende bovennatuurlijke wereld. Waarnemingen leveren nieuwe kennis op en bewijsmateriaal voor hypothesen. Ze kunnen in principe door iedereen gedaan en gecontroleerd worden en vormen de basis voor wetenschap en technologie, die niet alleen ons wereldbeeld maar ook onze materiële wereld drastisch hebben veranderd. Het is – in ieder geval voor velen – duidelijk geworden dat zogenaamde kennis uit zogenaamde heilige boeken daar niet tegenop kan, dat het bovennatuurlijke een fictie is, dat de wereld niet gemaakt is en geregeerd wordt door spookachtige wezens en dat het geloof daarin nergens op berust, maar wel steeds van generatie op generatie wordt ingeprent. Concluderend: atheïsme is rationeel.

En de theïstische kijk op de wereld, is die ook rationeel?

Daar heb ik een kort antwoord op, in de vorm van de foto bij dit artikel (zie de vorige pagina). "*Your honor, I rest my case,*" zeggen ze dan in Amerikaanse rechtbankfilms.

Maak ik me er nu te makkelijk van af? 'Misbruik' ik deze arme(?) onwetende(?) mensen om een punt te scoren? Een beetje wel misschien, maar tussen de talloze voorbeelden van de irrationaliteit van geloof is dit nu eenmaal één van de mooiste foto's ervan.

---

(1) Keith Parsons is Associate Professor of Philosophy, University of Houston.
(2) John Hicks was een vooraanstaande Britse econoom; de bron van de vermelde conclusie is niet bekend.

Strijden tegen elk onrecht

Het vegan activisme van Remco Stunnenberg

Interview door *Floris van den Berg*

(1973; milieufilosoof; lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis)

Remco Stunnenberg (1971) is een bevlogen man. Hij gebruikt zijn huid als canvas om zijn levensvisies uit te dragen: hij is prachtig getatoeëerd en zijn tattoos zijn de iconografische duiding van zijn ideeënwereld. Hij leeft intens en beleeft de wereld intens. Remco is (freelance) journalist en fotograaf. Hij schrijft op zijn blog over zijn ambitie om: 'Het onbegrijpelijke begrijpelijk te maken.' Remco is een activist voor een humanere en diervriendelijker wereld. Hij is een hardcore veganist en een abolitionist – hij zet zich in tegen elke vorm van onderdrukking, van mens en van dier.

Remco is vooral van de directe en concrete acties, zoals fotografie van het dierenleed in de intensieve veehouderij, mensen aanspreken op bontkraagjes en steun aan allerlei organisaties zoals Sea Shepherd, Bite Back, 269 en Anti Dierproeven Coalitie (ADC). We kennen elkaar via Facebook en het was 'vriendschap op het eerste gezicht'. Wanneer wij met elkaar praten, knikken we elkaar beamend toe omdat we het roerend eens zijn. Samen met Annemarieke Otten organiseerden we de Veganismecampagne in 2013. Het plan was om door middel van *crowd funding* een groot billboard te laten plaatsen met de tekst: 'Veganisme is een morele plicht'. Helaas lukte het niet om genoeg geld voor de campagne te verwerven. Ik spreek Remco op een zomerse avond bij vegetarisch/veganistisch restaurant Leaf in Scheveningen.

Jouw levensmotto is: 'Shoot nothing but pictures, kill nothing but time'. Hoe kom je daar bij?

Het is gepikt van Facebook, voluit is het: '*Shoot nothing but pictures, kill nothing but time, and leave nothing but footprints*'. Daaraan heb ik nog toegevoegd: '*Love, peace and compassion*'. Ik kom bij dit levensmotto omdat ik houd van fotograferen en als veganist ben ik tegen de jacht. Ik ben veel in de natuur en laat door fotografie de mooie kant zien, maar ook de lelijke kant van de dierindustrie.

Staan vegetariërs meer open voor veganisme?

Ik merk dat ik invloed heb, maar ik heb vandaag nog zo'n irritatiemoment gehad dat iemand mij er van beticht dat ik een prediker ben. Dan denk ik: 'Dan heb je het helemaal niet begrepen!' Een prediker predikt vanuit een sprookjesboek. Alles wat ik predik - en ik zie het helemaal niet als prediken - is gestoeld op argumenten en bewijs. Daar mag je je ogen niet voor sluiten. Zelfs veganisten zeggen soms dat ze genoeg hebben van het veganistische gepredik. Ik kan daar met mijn pet niet bij, want veganisme is geen hobby. Veganisme door alleen veganistisch te leven, is in mijn ogen niet voldoende. Alleen geen dierlijke producten gebruiken is te weinig. Dan doe je niet genoeg. Je moet mensen er op aanspreken. Al moet je mensen niet de huid volschelden wanneer ze een stuk vlees eten. Ik zie het als mijn morele plicht om mensen er op aan te spreken, om er iets van te zeggen, in de hoop dat ze denken: 'Ja, Jezus, je hebt gelijk!'. Al is 'Jezus' misschien een slecht voorbeeld in dit geval.

Hoe lang ben je al veganist?

Ik ben al vier jaar veganist, nou ja 'al' vier jaar, dat is 'pas' vier jaar. Sorry, want ik ben helaas niet geboren als veganist! Maar als kind werd ik al vegetariër, omdat ik ooit aan mijn vader vroeg: 'Waar gaan die dieren dan naar toe, papa?' Toen zei mijn vader: 'Die gaan naar het slachthuis….' Dat was het moment waarop ik besloot geen vlees meer te eten.

Dat is een autonome morele ontluiking. En de overstap naar veganisme, wat gebeurde daar?

Ik werd op Facebook door iemand aangesproken: 'Drink jij nog melk!?' Ik dacht meteen: 'Die persoon heeft gelijk!' Via de sociale media ben ik veganist geworden.

Vind jij dat iedereen veganist moet worden?

Laat ik de woorden van een goede vriend en filosoof gebruiken: 'Veganisme is de morele nullijn'. Daar is geen speld tussen te krijgen.

Is het niet intolerant dat jij vindt dat iedereen veganist moet zijn?

Ik zou het intolerant vinden als ik met een machinegeweer ga staan en ik mensen zou dwingen zich te bekeren tot een bepaalde religie. Veganisme staat voor liefde en compassie. Veganisme staat voor leven. Het bestaat niet dat dat intolerant is. Dat je

tegen iemand zegt: 'Die melk, die jij drinkt, die zou jij niet moeten drinken, want …' . Dat is fundamenteel anders dan wanneer ik zou zeggen: 'Jij moet het katholieke geloof aanhangen', of: 'Jij moet je kind (laten) besnijden!'

Aan wat voor reacties erger je je het meest?

Ik kreeg ooit te horen van iemand: 'Weet je wat ik zo jammer vindt aan veganisten? Ze hebben geen humor'. Ik heb zelf ongelofelijk veel humor, maar als ik bij mij door de straat loop, kom ik tegen: een snackbar, een horrorhuis waar zo'n lam ronddraait, een shoarma-tent, een visboer, een kaasboer, een slager, een Albert Heijn, een Lidl, ik zie bontkraagjes. Kortom ik zie alleen maar dierenleed. Het is daarom moeilijk om als veganist vrolijk door het leven te gaan. Wij kunnen niet niet-weten.

Hoe kan het dan dat de andere mensen dat niet weten? Er is genoeg beeldmateriaal beschikbaar.

Omdat ze het niet willen zien! En: is veganisme niet moeilijk? Nee, veganisme is niet moeilijk, alleen de maatschappij maakt het zo moeilijk. De Albert Heijn, Lidl, de afschuwelijke warenhuizen, de supermarktketens – die maken het moeilijk. Het kost een half jaar om over te stappen naar veganisme. Als je echt wilt, is veganisme zo *easy* en dan kom je er achter dat het zo mooi is! En zo puur. Dat je zo lekker kunt eten. Dat je jezelf elke dag in de spiegel kunt aankijken en denken: 'Wauw, ik maak geen onderdeel uit van een immoreel, verwerpelijk systeem!' Dat brengt zoveel genot en warmte in je leven. Dat is fantastisch!

Het stomste is als mensen zeggen: 'Het is extreem!' Of als mensen tegen je zeggen: 'Ik heb dat dier toch niet vermoord!' Ik vind het vreselijk als ze zeggen dat ik zendingsdrang heb, maar wat ik doe is geen zendingsdrang. Het is een morele plicht.

Ik zou zeggen, het is wel degelijk zendingsdrang, maar het is positief. Zending is niet altijd verkeerd. Het is morele *zendingsdrang*.

Ik ben erover aan het nadenken… Nee. Zendingsdrang heeft voor mij toch een heel negatieve en religieuze connotatie.

Maar het is belangrijk mensen te vertellen over homorechten en over vrouwen-rechten.

Precies! Maar dat is hetzelfde als pleiten voor veganisme! Als je weet dat die buurman op drie hoog in zijn vrije tijd homoseksuelen in elkaar slaat, dan geef je die man aan! Dan breng je dat naar buiten.

Ik zou nog mijn vrienden, familie en zelfs mijn partner aangeven…

Absoluut! Ik heb het idee dat ik de liefde van mijn leven heb ontdekt, maar als ik er achter kom dat zij immorele zaken doet, geef ik haar aan.

Je bent een vrijbuiter. Je bent niet duidelijk betrokken bij organisaties zo lijkt het.

Ik ben geen lid van organisaties, ook niet van de Nederlandse Vereniging voor Veganisme (NVV) of de Partij voor de Dieren. Ik wil mij niet committeren aan één organisatie. Wat ik jammer vind is dat je vaak ziet dat mensen helemaal blind gaan voor één clubje. Dat doet me dan een beetje denken aan religie.

Door lid te zijn van een vereniging kan zo'n vereniging bestaan en een stem laten horen in de samenleving.

Klopt, daarom help ik waar ik helpen kan. Laatst werd ik benaderd door Varkens in Nood. Of ze fotomateriaal van mij mogen gaan gebruiken. Prima!

Er is een keten van verantwoordelijkheid voor carnisme. Van individuele consument tot overheid en alles wat ertussen in zit, zoals de boer. Vind jij dat alle schakels even grote verantwoordelijkheid hebben?

Ja. Iedereen heeft even grote verantwoordelijkheid. De veeboer vind ik niks slechter dan de overheid, de consument, de supermarkt, de bank die er in investeert. Ik vind ze allemaal even immoreel!

Ik merk dat je heftig reageert op beelden van leed. Hoe komt het dan dat andere mensen naar die filmpjes kijken en dat het hun niks doet. Waar komt dat empathische vermogen bij jou vandaan? Heb je dat altijd gehad?

Mijn moeder zei dat laatst nog: 'Vanaf het moment dat jij naar school ging was je verontwaardigd over onrecht.' Ik had op de middelbare school de grootste ruzies met schoolgenootjes die bijvoorbeeld de doodstraf vergoelijkten. Ik was op de lagere school al tegen racisme. Dat zit in mij. Ik denk dat dat deels door mijn opvoeding komt. Ik kom uit een links politiek geëngageerd gezin waar werd gesproken over dit soort dingen, waar werd gediscussieerd en waar ruimte was voor discussie. Ik heb daar een dimensie aan toegevoegd. Ik ben de troubadour die zegt waar het op staat.

Remco Stunnenberg en Floris van den Berg

Welke middelen vind jij toegestaan om dierenleed te voorkomen?

[lange stilte] Ik ben tegen geweld. Ik ben tegen iedere vorm van geweld. Ik zou nooit aan de kant staan van degenen die geweld gebruiken. Ik kan het niet. Ik ben aanhanger van Nelson Mandela. Hij kreeg het voor elkaar een systeem te keren. Niet, zoals zijn vrouw Winnie deed, door geweld maar door vrede te "prediken". Geweld tegen personen, daar ben ik faliekant tegen.

Denk je dat we het ooit zullen winnen, een veganistische samenleving? Zal er een tijd komen dat we met afschuw op dit systeem terugkijken?

Nee. Ik ben bang van niet. Mensen

zeggen: 'Remco, kijk om je heen, er gebeuren mooie dingen.' Ik zie inderdaad mooie dingen en ik zie dat mensen zich bewuster worden van dierenleed en ik zie dat mensen stappen maken in de goede richting en ik zie dat er mensen zijn die overstappen op veganisme, harstikke gaaf! Maar ondertussen hebben wij een overheid die een miljoenenpact sluit met China over zuivel. We zitten in dit land volledig in de wurggreep van de intensieve veehouderij.

Zijn er nog meer morele issues waar je je voor inzet? Je hebt er al een aantal genoemd, maar je zet je met name in voor dieren.

Daarnaast vecht ik tegen elke vorm van homofobie. Ik vecht tegen racisme. Ik vecht tegen onderdrukking, van dier en mens. Dat is wat mijn moeder zei: 'Als jonge jongen zat dat al zo sterk in jou.' Dat is wat ik doe.

Zie jij een link tussen atheïsme en veganisme? Het zijn twee cirkels die soms overlappen, maar bij jou overlappen ze, dus aan jou kan ik vragen hoe het zit. Voor zover ik weet heb jij niks mee religie.

Nee, ik heb helemaal niks met religie. Voor mij staat religie voor onderdrukking, voor slavernij, voor uitbuiting, voor afschuwelijke verminking, zoals besnijdenis, maar ik denk dan bijvoorbeeld ook aan die vreselijke *halal* slachtpartijen. Ik vind de manier waarop katholieken dieren slachten ook walgelijk, verwerpelijk en immoreel. Ik wil eigenlijk niet zeggen dat de manier waarop een moslim z'n dieren slacht erger is dan hoe 'wij' westerlingen dieren slachten. Dat vind ik moeilijk. En ik wil niet alle moslims over een kam scheren. Laatst heb ik een moslim 'bekeerd' tot in ieder geval stoppen met vis en vlees te eten.

Los van onderdrukking door religie. Volgens mij geloof je niet in god, behalve dan in kabouters.

Dat klopt, ik geloof alleen in kabouters. Ik kan religie niet begrijpen. Religie staat, zoals gezegd, voor mij voor onderdrukking. En onderdrukking dat is precies waar ik tegen vecht. Dus, als je vraagt: 'Waarom ben je zo gekant tegen religie?' dan is dat waarom ik zo gekant ben tegen religie.

Dat noem ik: moreel atheïsme.

Mijn vader komt uit een protestants nest; mijn moeder komt uit een katholiek nest. Mijn moeder had al een dochter toen zij mijn vader leerde kennen en daarom werd zij als een 'hoer' gezien. Daar kwam nog eens bij dat ze allebei uit een ander geloof kwamen. Ik heb zodoende van nabij gezien waar religie voor staat en de angst die het veroorzaakt, de pijn die het veroorzaakt, de verdeeldheid die het creëert. Door de eeuwen heen, tot op de dag van vandaag, heeft religie alleen maar ellende veroorzaakt.Daarnaast kan ik niet begrijpen dat iemand ergens in kan geloven waarvoor geen enkel bewijs is.

Mensen zullen zeggen: 'Maar religie heeft toch ook veel moois gebracht? Religie is toch niet alleen ellende en onderdrukking?'

Dat klopt. Zo interviewde ik recent de dominee Visser van de Rotterdamse Pauluskerk. Deze man raakte mij in positieve zin. Deze man gelooft in een God "die staat voor insluiting in plaats van uitsluiting". Visser zei: 'Dan dien ik mij daar ook naar te gedragen. De Pauluskerk is er daarom voor iedereen: moslims, christenen, homoseksuelen, pedofielen, verslaafden, blanken, zwarten, kleurlingen, boeddhisten…' Zijn antwoord raakte mij. Het kan dus wel…

Is veganisme links?

Nee. Ik heb ontdekt dat veganisme niet links is. Ik heb ontdekt dat er in mijn Facebookvriendenkring PVV-adepten en Vlaams Belang-adepten zijn die veganist zijn. Daar ben ik van geschrokken. Ik kom op voor onderdrukten en ageer tegen uitsluiting. Hoe kun je opkomen voor dieren en tegelijkertijd mensen uitsluiten? Ik kan daar met mijn hoofd niet bij.

Het lijkt alsof je vooral tegen *een heleboel dingen bent, maar waar ben je* voor*? Hoe ziet jouw ideale samenleving er uit?*

Mijn ideale samenleving is met mensen op een plek, *communities* die volledig zelfvoorzienend zijn, die alles uit hun eigen kringetje halen. Alleen het probleem is dat de wereld teveel mensen heeft om zo te kunnen leven.

Nu breng je een ander ethisch probleem op: de ongekende groei van de wereldbevolking. Wat moeten we daaraan doen?

Stoppen met onszelf voort te planten. [stilte] 'Maar dan sterft te mensheid uit.' Eh, ja, en wat is daar het probleem van? Zijn wij dan zo belangrijk voor de wereld? De wereld zou goed zonder ons kunnen. Wat mij betreft mag het ophouden.

Is dat de reden dat je zelf geen kinderen hebt?

Ja.

Dat is een morele keuze?

Ja, absoluut. Ik heb altijd sterk het gevoel gehad: in deze wereld wil ik geen kinderen zetten. Ik hoef dat ook niet want er zijn mensen genoeg. Ik hoef daar absoluut niet aan deel te nemen.

Veganisme is de morele nullijn, zeg je. Vind je dat kinderen veganistisch opgevoed moeten worden?

Ja. Absoluut. Ik ben blij dat je dit aanroert. Dat is voor mij een thema dat er in *moet*. Dat irriteert me zo enorm: hoe kun je veganist zijn en je kinderen niet veganistisch opvoeden? Daarmee haal je je eigen filosofie volledig onderuit. Want daarmee zeg je: Ja, maar ze hebben vlees, vis en zuivel nodig.

Maar zelfs als ze dierlijke producten nodig zouden hebben, dan nog is er de morele plicht voor veganisme, toch?

Ja, maar ze hebben het *niet* nodig. Dat weten wij namelijk. Maar stel dat? Ja, dan kom je in een hypothetische draaimolen: stel dat ik Arnold Schwarzenegger was.

Moraal heeft prioriteit boven gezondheid.

Ja, dat sowieso. Ik vind het fijn dat het morele nog eens ten goede komt aan je gezondheid. Dat is een fijne bijkomstigheid. Dat is de bonus.

Wat geeft zin aan jouw leven?

Ik geniet van het leven, elke dag. Ik geniet van een volle maan, van een zonsondergang, van de natuur, van muziek, van lekker veganistisch eten, van lieve mensen om mij heen. Teveel om op te noemen. Ik houd van het leven. En juist omdat ik zo van het leven houd, vecht ik zo voor leven. Misschien is dat de essentie: het leven is zo mooi. En het leven wordt nog mooier als je elke dag in de spiegel kunt kijken en weet dat je niet meedoet aan een immoreel en verwerpelijk systeem. Als je jezelf in de ogen kunt kijken en weet: ik ben niet verantwoordelijk voor dat leed.

Waar haal jij jouw ethische normen vandaan?

Die pluk ik overal vandaan. Uit een boek als *De vrolijke veganist.* Uit een lezing van Gary Yourofsky. Uit een lezing van Marianne Thieme. Uit een gesprek met Esther Ouwehand. Uit een gesprek op straat met iemand. Overal. Dus niet specifiek van één iemand. Ik vind sowieso dat je altijd je mening moet baseren op argumenten en zelfstandig nadenken.

Positief kun je zeggen dat er een hele fijne vegan community is. Ik heb veel nieuwe vegan vrienden waar ik tegen op zie, om wat zij allemaal doen. Dat krijg ik een warm gevoel bij. Ze zijn empatisch.

Ik heb dat ook, dat warme gevoel. Ik word daar blij van. Ik merk het aan mezelf. Ik heb een toffe vriendenclub met alleen maar veganisten.

Is dat niet eng? Alleen maar veganisten? Alleen maar mensen om je heen die hetzelfde denken als jij?

Nee. Ik ga niet aan tafel zitten met iemand die vlees eet. Die tijd heb ik gehad. Ik heb het een tijd gedaan en dan

kon ik mijn bek niet houden – ik doe dat niet meer. Ik ga niet meer naar feestjes. Ik ga er niet meer heen. Ik houd mijn mond niet meer dicht. Ik kan af en toe heel boos worden, vooral op mensen die maar in het carnistisch paradigma blijven, ondanks al mijn argumenten, ondanks alle bewijzen.

Maar je inspireert ook mensen en dat weet je.

Zolang ik berichten krijg van mensen die ik inspireer, dan denk ik: 'Ik doe het zo slecht nog niet.' Heel recent nog ontving ik dit bericht via Facebook: "Ik volg je nu al een tijd op FB en moet

zeggen dat je me fascineert en inspireert. Ik kan alleen maar bewondering hebben voor jouw passie en toewijding. Mede door jou ben ik veel bewuster gaan leven en denk ik veel meer na over wat ik eet en wat ik zou moeten laten. En daar voel ik me goed bij."

Wat is een boodschap die je aan mensen mee zou willen geven?

[stilte] Er zijn zoveel boodschappen… Ik zou zo graag willen dat mensen [stilte] – en dat klinkt cliché - eindelijk eens zouden gaan nadenken. Consumenten zitten in de wurggreep van overheid, van de intensieve veehouderij. Ze maken ons letterlijk kapot. Op het moment dat je daar tegen vecht en dat je daar over uitspreekt, wordt je neergezet als een zendeling en als een zeikerd, en als een extremist. Alsjeblief, ga eens nadenken!

Naschrift van de Redactie: Het bovenstaande is een door de Redactie met goedvinden van de auteur ingekorte versie van een tekst, die bestemd is voor verwerking in een boek. In één van de weggelaten passages zegt Stunnenberg dat de veganisten worden omgeven door immorele monsters en dat het merendeel van de mensheid daaruit bestaat. Op zulke kwalificaties voor niet-veganisten is eerder in De Vrijdenker kritiek geleverd. Wij staan niet te popelen om de discussie terzake weer op te rakelen, maar wij menen hier toch niet geheel voorbij te moeten gaan aan de uitlatingen van Stunnenberg op dit punt.

Wat is de zin van het bestaan?

Hans-Louis Koekoek

(Rotterdam, 1935; filmer en schrijver, publiceerde onder meer Ongelovige verhalen; zie ook www.hanskoekoek.nl)

Vrijwel ieder bewust levend mens stelt die vraag veelal in eerste instantie aan zichzelf. Het is een zeer persoonlijke vraag die vaak gerelateerd is aan een levensovertuiging. Maar hoe sterk is die overtuiging als die vraag opduikt zodra mensen bewust en kritisch leren/gaan denken? Daarmee doel ik niet alleen op de verstandelijke evolutie van de zich voortdurend ontwikkelende mensheid, maar ook het hedendaagse kind dat vragen begint te stellen. Wat doen wij hier op aarde? Wat hebben we hier te zoeken? Wat doe ik met mijn leven?

Die vragen hielden en houden nog steeds hele generaties in de ban. Ze vormden een Luilekkerland voor dominees en pastoors. Het niet weten wat de bedoeling van het leven is, maakte de mens onzeker. Gelovigen werd steeds voorgehouden dat ze stervelingen zijn. Er komt een eind aan het leven en dan kan de vraag gesteld worden, wat heb je ermee gedaan?

Aan het eind van deze column hoop ik u ervan te kunnen overtuigen wat het doel van het leven is. Daarvoor moet ik een prachtige natuurdocumentaire van de BBC te hulp roepen. In een documentaire wordt een mini-kikkertje getoond. Het diertje is bevrucht en legt kikkervisjes. Maar om die kikkervisjes te laten opgroeien tot volwassen kikkertjes moet de moeder hoog in een boom klauteren om daar een met regen- en dauwwater gevulde bloemkelk te ontdekken. Vindt het moederkikkertje met het kikkervisje op haar rug geplakt een volgelopen bloemkelk dan deponeert ze het visje in de kelk. Dat blijkt een ideale kikkervisjes-couveuse. Het lukt haar soms twee, soms wel driemaal, een visje in een metershoge boom in een kelk af te leveren. Dan is zij volledig uitgeput en sterft voor haar nageslacht.

Daarin is ze niet uniek, er zijn meerdere, meestal primitieve diersoorten bekend die graag bereid zijn om te sterven voor hun nageslacht. Dat is hun heilig.

Men mag geen gecompliceerd denkvermogen verwachten bij een kikkertje. Het leven heeft dat kikkertje gemanipuleerd, geprogrammeerd voor haar unieke doel: De soort in stand houden en als het kan uitbreiden. Lukt dat, dan is daarmee het doel van het leven, een klaar feit geworden. Is het individu niet meer in staat tot het verwekken van nageslacht, dan kan dat individu verdwijnen. Het leven wil door met nieuw leven in de soort. Hoe meer nageslacht hoe groter en hoe meer kans op succesvolle en talrijke nazaten.

Wij mensen verwachten te veel van het leven, het is slechts voortplanten en sterven. Gelukkig hebben wij mensen voldoende capaciteit om iets van het leven te maken. Hoewel de geschiedenis dit weer behoorlijk logenstraft.

Strawberry poison dart frog (Oophaga pumilio, Aardbeikikker, Midden-Amerika)

Seks als De Zonde

Anton van Hooff

(1943; klassiek historicus te Nijmegen en voorzitter van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte)

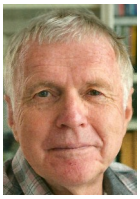

'Ik belijd voor de almachtige God, voor de heilige Maria altijd Maagd (en nog een reeks mindere heiligen) dat ik zeer gezondigd heb met gedachten, woorden en werken.' Aldus bekent de rooms-katholiek aan het begin van de mis zijn schuld. Als misdienaar heb ik dit *Confiteor* (*Ik beken*) nog in het Latijn opgezegd en me erop toegelegd bij het daarop volgende *mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa* de borstholte zo te bekloppen dat het klonk in het rond.

Let op de volgorde: gedachten...woorden...werken. Eerst wordt het innerlijk leven aangesproken; de daden komen als laatste.

Tegenwoordig maken de overgebleven katholieken zich er met een jantje-van-leiden af door een collectieve schuldbekentenis. Ik heb nog de persoonlijke 'oorbiecht' meegemaakt. Die was even naar als naar de tandarts gaan. Je betrad dan het duistere biechthokje, knielde neer voor het roostertje waarachter de biechtvader in het halfduister zitting hield en prevelde: 'Ik belijd mijn zonden voor de almachtige God en voor U, Vader; mijn laatste biecht is geweest…' (mocht niet meer dan een jaar geleden zijn; serieuze roomsen zoals ik gingen maandelijks te biecht)

Als braaf rooms jongetje was ik niet erg goed in het daadwerkelijk zondigen, met maar één uitzondering: ooit had ik in een driftbui een gat in het rieten poppenwagentje van mijn zus geschopt. Dat was zo'n gave zonde dat ik die ettelijke malen heb gebiecht. Want als je niets te melden had, ging de biechtvader je geweten ondervragen: had je geen vieze dingen gedaan, gezegd of gedacht?

Veel later drong tot me door dat het in dat biechthokje eigenlijk altijd om één ding draaide: seksualiteit. Waarschijnlijk kwamen de priesters zo 'met woorden en gedachten' aan het gerief dat hun 'met werken' was ontzegd. Het kan geen toeval zijn dat het afschaffen van de individuele oorbiecht samenviel met de massale uittocht van geestelijken uit Kerk; ze gingen tot daden over.

Typerend voor de dubbelzinnige omgang van roomsen met seksualiteit is de positie van de 'Moedermaagd Maria'. In ieder gebed riep je deze voorspreekster aan als 'Maria, altijd maagd'. Je had geen idee wat een maagd was, je wist alleen dat Maria het altoos was geweest. Het zou immers een smerige gedachte zijn dat Maria daadwerkelijk door de Heilige Geest was gepenetreerd en - o gruwel - daarbij genot had ervaren. Maar ja, de vrouw moest wel kinderen in de wereld zetten, liefst bij de konijnen af. Zo werd de katholieke vrouw opgezadeld met een permanent zondebesef: zij was geen reine maagd, maar moest wel moeder zijn. En na iedere bevalling diende zij zich in de kerk te gaan reinigen, want anders dan Maria was zij *ante et post partum* geen maagd meer.

Deze voorbeelden uit mijn roomse jeugd illustreren de preoccupatie die religie met seks heeft, want die concentratie is bepaald niet exclusief voor het katholicisme. Alle godsdiensten houden zich vooral daarmee bezig. Geen wonder, want als het om morele codes gaat heeft godsdienst immers niets speciaals te bieden. De mensheid hoefde echt niet te wachten tot Mozes van de berg Sinaï kwam met het gebod 'Gij zult niet doden'. Mensen hebben altijd en overal beseft dat moord niet zo'n goed idee was. Maar van een andere orde is het gebod niet de vrouw van zijn naaste te begeren. Vooral de goeroe J. van N. heeft veel werk gemaakt van het internaliseren van het zondebesef. De gelovige die 'in gedachten, woorden of werken' de kat kneep, moest weten: *Big Father is watching you*. Religie is een verschrikkelijke vorm van gedachtenpolitie, waaronder juist de meest gewetensvolle mensen lijden.

Omdat in de gedachtenwereld seks nu eenmaal een grote rol speelt - er wordt heel wat in fantasieën afbegeerd - heeft religie het individu in de houdgreep door de gelovige een voortdurend schuldbesef te bezorgen. Na de verdrijving uit het paradijs ontdekten Adam en Eva dat ze naakt waren: na de zondeval is seks de zonde bij uitstek. Niet voor niets heet vrije liefde 'in zonde leven'.

Icoon van de Christophoros met de Hondenkop, een officiële heilige in de Grieks-orthodoxe kerk. Wegens zijn knappe uiterlijk werd hij door vele vrouwen belaagd, maar hij wilde heilig worden. Zijn smeekbede om hem van de vloek van de schoonheid af te helpen werd door god verhoord: die gaf hem een hondensnuit. Het verhaal illustreert dat religie het lichaam als een poel van zonde ziet.

Byzantijns Museum, Athene.

(Zomaar een) biechtstoel.

Religie is een verschrikkelijke vorm van gedachtenpolitie

De Affaire Dreyfus en de Derde Republiek

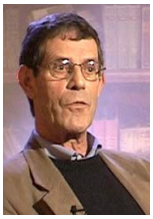

Jo Nabuurs
(historicus en lid van De Vrije Gedachte)

'Ik heb slechts één hartstocht, die van het licht in naam van de menselijkheid die zo heeft geleden en die recht heeft op geluk. Mijn brandende protest is slechts een kreet van mijn ziel', aldus Emile Zola in diens *J'accuse.* Zola publiceerde dit manifest in zijn eigen krant *L'Aurore,* op 13 januari 1898 (te vinden op Internet via Google,ook in het origineel). Zola's manifest was eigenlijk een brief aan de president van Frankrijk.

Cinq Centimes

JEUDI 13 JANVIER 1898

ERNEST VAUGHAN

L'AURORE

Littéraire, Artistique, Sociale

ERNEST VAUGHAN

J'Accuse...!

LETTRE AU PRÉSIDENT DE LA RÉPUBLIQUE

Par ÉMILE ZOLA

LETTRE A M. FÉLIX FAURE Président de la République

Monsieur le Président,

In 1894 werd de Franse legerkapitein Alfred Dreyfus wegens vermeende uitlevering van militaire geheimen aan Pruisen, veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf op Duivelseiland. Beschuldiging: spionage. Dreyfus was joods. Ingewijden wisten dat majoor Esterhazy en niet Dreyfus de geheimen had 'gelekt' naar de Duitse militaire attaché Von Schwartzkoppen. De zaak werd een affaire van groot politiek belang. 'Links' en 'rechts' kwamen lijnrecht tegenover elkaar te staan. La Gauche vertegenwoordigde de republikeinen, socialisten, radicalen (liberalen) en vrijdenkers; La Droite stond voor de rechtse politieke partijen, het leger, de r.-k. kerkelijke autoriteiten, antisemieten, nationalisten, monarchisten (zowel legitimisten als bonapartisten) en fascisten.

Links onder aanvoering van Jean Jaurès, Emile Zola, Anatole France en Clemenceau eiste herroeping van het vonnis. Rechts onder aanvoering van Maurice Barrès en Charles Maurras achtte elke concessie aan Links een aantasting van de eer van het Franse leger. En de Kerk nam een traditioneel antisemitisch standpunt in. Uiteindelijk werd Dreyfus op 19 september 1899 vrijgelaten, na talloze acties in kranten en op straat.

Tijdens deze affaire treden meerdere interessante aspecten, ontwikkelingen en verschijnselen aan de dag.

De meest in het oog springende elementen zijn: de openlijke uitingen van antisemitisme in Frankrijk en de strijd om de staatsvorm. Moet Frankrijk terug naar de monarchie o.l.v. de Bourbons of de Bonapartisten (keizerrijk) of dient Frankrijk een republiek te blijven. Deze kwestie had ook in 1876 voor de nodige spanningen gezorgd. Bij de stemming in de Nationale Vergadering over de vraag krijgt Frankrijk een republiek of een monarchie, staakten de stemmen omdat – naar men zegt – een afgevaardigde die vóór de monarchie was, last kreeg van diarree ten gevolge van het eten van pruimentaart de vorige avond. De stem van de voorzitter gaf toen de doorslag ten gunste van de republiek. De Derde, getypeerd als een republiek met een zwakke uitvoerende macht maar met een solide basis wat betreft vrijheid van meningsuiting, scheiding van kerk en staat en hegemonie van het gezonde verstand, i.c. een sterke, maatschappelijke invloed van de intellectuelen. We zitten nog in het jaar 1876. Hierbij dient opgemerkt dat een democratische constitutie met het accent op de rechten van de mens het uitgangspunt moest zijn voor de republikeinen. Zo zou je kunnen zeggen dat Nederland anno 2014 een republiek is, in concreto een monarchale republiek. Formeel een monarchie, materieel, inhoudelijk, een republiek. Primair ging en gaat het tenslotte om het waarborgen van de grondrechten. Kiesrecht, census- of algemeen, is geen absolute voorwaarde voor de rechtsstaat. Respect voor de rechten van de mens, het individu en het volk: dat is de kern van een ware republiek. Of een koning dan wel een president staatshoofd is, is van ondergeschikt belang. Het begrip republiek staat voor de autonomie van individu en volk. Historisch gezien was de monarchie alles wat daarmee in strijd was.

Voor La Droite was het devies: 'Voor God, het Vaderland en de Keizer, c.q. de Koning'. Maar op de achtergrond speelden veel meer zaken. Op de eerste plaats stond Rechts een sterke natie voor de geest. Een natie die op wat voor manier dan ook revanche moest nemen voor de beschamende nederlaag tegen Duitsland/Pruisen in 1870/71. Het verlies van Elzas-Lotharingen werd gevoeld als een nationale vernedering van de eerste orde en tastte de Franse trots aan. Vooral in kringen van het leger en de rechtse partijen. Revanche was een diepgeworteld verlangen in nationalistische kringen. De connectie joods en anti-nationaal werd daarbij heel gemakkelijk gelegd. Joden als Rothschild - bankiers, kapitalisten, kosmopolieten - waren immers meer internationaal dan Frans georiënteerd, vond Rechts. En in katholiek-kerkelijke kringen was het antisemitisme een klassiek, eeuwenoud, religieus gegeven. Al gauw werd jood geassocieerd met vrijmetselaar en nog erger met vrijdenker.

Alfred Dreyfus (1859-1935)

Vrijdenkers waren met name te vinden in links-liberale, socialistische, anarchistische en jakobijnse kringen. Voor Rechts vormden alle maatschappijcritici een bedreiging voor de industriële bourgeoisie, de haute bourgeoisie in het algemeen (met name de staal- en chemiekoningen) en de adel. Elke groepering die de godsdienstig-maatschappelijke orde van na 1830 bedreigde, vormde een gevaar voor de Franse natie.

Links Frankrijk was een verzamelnaam van liberalen en allerlei socialisten en van geschoolde arbeiders tot dagloners. Ook behoorden vooral intellectuelen ertoe, met name advocaten, (hoog)leraren, artsen en hogere ambtenaren. Er is hier natuurlijk sprake van verschillende sociale groepen maar als het ging om de verdediging van de idealen van de Franse Revolutie bestond er eensgezindheid. Zeker als het de verdediging van de rechten van de mens en burger betrof.

De effecten van de affaire Dreyfus

De m.i. drie belangrijkste effecten van de Dreyfus-affaire waren:

1. Institutionalisering van de scheiding van kerk en staat, de laïcisering van de Franse samenleving. In Nederland gebruiken we meestal het begrip secularisatie.
2. Ten aanzien van de joodse gemeenschap in Frankrijk kunnen we van een zekere emancipatie spreken.
3. De Dreyfus-gebeurtenissen hebben op veel mensen een diepe indruk gemaakt, vooral op joodse mensen. Theodor Herzl op de eerste plaats. Kijk maar naar diens artikelen in de *Neue Freie Presse*. De Franse vrijdenkers kwamen in beeld als ware voorvechters van de vrijheid van meningsuiting en andere individuele vrijheden. Hun aanhang groeide met de dag.

Ad 1.

De Nationale Vergadering ging nu echt haast maken met de scheiding van kerk en staat en de verwijdering van de kerkelijke macht en invloed uit het openbare leven. Eind 18de eeuw, tijdens de Franse Revolutie en de periode van Napoleon, waren de eerste stappen gezet op weg naar de secularisering van de Franse samenleving. De staat nam de verantwoordelijkheid op zich van de administratie van geboorte, huwelijk en dood. Ook kregen protestanten en joden recht op vrijheid van godsdienst en het bekleden van ambten. In de loop van de 19de eeuw ontstonden in Frankrijk twee ideologische kampen: 'laïque' Frankrijk steunde de rechten van de mens tegenover katholiek, conservatief Frankrijk dat tegen vrijheid van denken, vrijheid van pers, van meningsuiting in het algemeen en van religie was.

Rechts stond achter de befaamde (beruchte!) bijlage 'Syllabus errorum' van de encycliek Quanta Cura van de conservatieve, orthodoxe paus Pius IX►. Die Syllabus (1864) veroordeelde het liberalisme, alle vormen van marxisme (socialisme) en het republicanisme. Om enkele 'dwalingen' te noemen. De aanhangers van de laïcisering waren niet perse tegen alle katholieke pastoors en kapelaans maar wel tegen orthodoxe clericalen. Ze noemden zich anti-clericalen. En… ze wisten uiteindelijk hun zin te krijgen: de wetten van resp. 1901, 1904 en 1905. Tezamen de *lois de laïcité* genoemd. Verbod op processies; crucifixen in de schoolklassen werden verboden, geen kerkelijk huwelijk voorafgaand aan het burgerlijk huwelijk, etc. etc. Op zich was dit een enorme vooruitgang voor niet-gelovigen maar hoe was de praktijk? De geestelijkheid verzette zich met hand en tand tegen de verdwijning van het christendom uit het publieke domein. De r.k. kerk had in het verleden en liefst ook in de toekomst een beslissende rol bij geboorte, huwelijk en vooral begrafenissen. Jacqueline Lalouette laat in *La libre pensée en France 1848-1940* duidelijk zien dat de vrijdenkers in Frankrijk veel energie staken in de toestemming voor een niet-kerkelijke begrafenis. Wettelijk was het dan wel geregeld maar feitelijk… maakten de (kerkelijke) autoriteiten een niet-kerkelijke uitvaart onmogelijk. Alle trucs werden te dien einde uit de r.k. kast gehaald.

Jacqueline Lalouette stelt in haar studie dat laïcisering nooit doel op zich is geweest maar een voornaam middel voor het vrije denken.

Hiermee is niet gezegd dat alleen de vrijdenkers met hun talrijke *Sociétés*, verspreid over heel Frankrijk, de laïcisering tot stand hebben gebracht. Ze werden expliciet geholpen door de socialisten van Jean Jaurès en de Radicalen, om de belangrijkste medestanders van de Libre Pensée te noemen. Uiteindelijk slaagden de nationalisten er in om Frankrijk revanche te laten nemen op Duitsland en daarmee links Frankrijk mee te slepen in een verwoestende oorlog, in 1914. Of kon Frankrijk niet anders? Maatschappelijk-cultureel gezien heeft de affaire Dreyfus de laïcisering van Frankrijk dichterbij gebracht, ondanks alle tegenwerking van de r.k. kerk en de nationalistische partijen. Velen zouden hun leven inkleden als 'God in Frankrijk'.

Literatuur

Georges Dupeux, *French Society 1789-1970.* Paris 1976

Jacqueline Lalouette, *Libre Pensée en France 1848-1940.* Paris 1997

Philippe Grollet en Georges Liénard, *Laïcité.* In: Tom Flynn, *The New Encyclopedia of Unbelief,* (voorwoord van Richard Dawkins). New York 2007, 469

Beenakker, geloof je het zelf?

Ben Warner

(1946, Rotterdam; auteur van Verbonden ietsigheid en Communicatie, wat een vak!?)

In NRC/Handelsblad stond op 19 juli 2014 een paginagroot interview met Carlo Beenakker, een excellent hoogleraar in Leiden. Hij is wetenschapper, zoon van twee fysici en vader van vier kinderen. Zijn drie zonen zijn gepromoveerd of daarmee bezig. Misschien gaat zijn dochter ook nog die leerladder op, zo laat hij de lezer weten. In huize Beenakker is het dus wetenschap dat de klok slaat, en dat al drie generaties.

Interessant is zijn tweeledige antwoord op de slotvraag van de journalist: U bent nog steeds katholiek – hoewel volgens veel wetenschappers geloof en wetenschap op gespannen voet staan?

Eerst zegt de hoogleraar: "Weet je, er is iets asymmetrisch met religie en dit is een uitspraak van Willem Jan Otten: iemand die gelovig is kan zich heel goed voorstellen hoe het is om ongelovig te zijn. Daar worstel je als gelovi-

ge elke dag mee. Maar iemand die ongelovig is, kan zich omgekeerd niet voorstellen wat het is om gelovig te zijn." Dat is een boude uitspraak. Met alle respect, maar ik kan mij donders goed voorstellen hoe het is om gelovig te zijn. Ik zie dit elke dag voor mij, in geschrift, in uitspraken en in gedrag. Ik hóéf het mij niet eens voor te stellen. Het leven en gedrag van gelovigen vormen een permanente concrete praktijkvoorstelling. Ik onderga een voortdurende waarneming, krijg uitleg en verneem van hun twijfels of ongerijmde zekerheden en hoor en zie hoe je van wangedrag kunt worden verschoond. Ik word omgeven door geloofszaken.

Ik denk eerder het omgekeerde, nl. dat een gelovige zich niet goed kan voorstellen hoe het is voor een ongelovige om te leven in een wereld waarin het kwaad eindeloos zegeviert en aanwezig is, waarin gelovigen niet aflatend moord en doodslag plegen, waarin voortdurend een beroep wordt gedaan op goddelijke bijstand, waarvan nooit enig resultaat is te merken. Een wereld waar de ongelovige zijn moraliteit haalt uit een logische gedachtegang die controleerbaar toepasbaar is, ook voor anderen en die geen hulp nodig heeft van engeltjes, demonen en archaïsche voorschriften, maar die desondanks door gelovigen een ketter wordt genoemd, verdoemd is en eigenlijk in de ogen van de meest fanatieke van hen geen bestaansrecht heeft en eeuwig zal branden in het hiernamaals. Zelf komt Beenakker binnen de kring waartoe hij behoort blijkbaar niet verder. Ik denk, vermoed, omdat hij zich dit niet kan voorstellen, laat staan zelf beleven. Zijn tweede antwoorddeel luidt: "Ik leef vanuit de overtuiging dat God bestaat. Nu kun je allerlei tegenwerpingen maken, dat religie een product is van existentiële angsten enzovoorts – allemaal heel plausibel inderdaad. Toch kies ik er voor om te geloven. Niet omdat ik zeker weet dat God bestaat, maar omdat ik ervan overtuigd ben. Geloven is een keuze en ik vertrouw erop dat het een goede keuze is."

Beenakker weet niet zeker of God bestaat. Dat is een duidelijke uitspraak. Het impliceert dat hij, zeker als wetenschapper, rekening houdt met het feit dat God dus ook niet kan bestaan. Misschien doet hij dit ook wel, maar zover gaat het interview niet. Gaat hij op zoek naar een grotere zekerheid? Dat zegt hij niet. Hij stelt: "Ik kies voor het geloof, omdat ik overtuigd ben van Gods bestaan." Dus zekerheid heeft hij niet, maar hij is wel overtuigd. Overtuigen kan betekenen iemand die een ander overtuigt door bewijs te leveren, zich met eigen ogen overtuigen en daardoor overtuigd zijn of er zeker van zijn, je van iets overtuigd weten.

Overtuigd heeft ook als betekenis: van iets stellig overtuigd zijn, er geloof in hebben.

Door wie of wat is Beenakker dan overtuigd? Door anderen, door hun beweringen voor waar en overtuigend bewijs te nemen? Het heeft hem, naar zijn eigen woorden, geen zekerheid verschaft. Door zichzelf, waarbij hij zelf als oog- of oorgetuige optreedt? Ook dat heeft hem geen zekerheid gegeven.

God de Vader, door Ludovico Mazzolino (1480—ca. 1528)

Hij is dus overtuigd van het bestaan van God, of weet zich overtuigd in ieder geval met een persoonlijke mate van stelligheid, maar weet niet zeker of de schepper wel bestaat. Dit is een bijzonder subtiel verschil. Zeker weten doet hij het niet, maar hij heeft wel een (stellige) overtuiging de andere kant op. Op grond van dit laatste kiest hij ('geloven is een keuze'). Men kan dus ook niet geloven uit overtuiging. In zijn wereld wel. Dat is geruststellend. Maar in de geloofswereld van veel fanatici bestaat die keuze niet. De ongelovige is gedoemd en verdoemd. Mijn vraag aan Beenakker is hoe hij lid kan zijn van een partij of beweging of geloofsovertuiging waarin de orthodoxen die keuze niet aanbieden. Ik zou geen aanhanger of lid willen zijn van een beweging die de keuze van de pure wetenschapper, en daarmee de wetenschap zelf, afwijst en veroordeelt.

Beenakker zegt dus, teruggebracht tot één zin: "Ik weet niet zeker of God bestaat, maar kies voor geloven omdat ik van zijn bestaan overtuigd ben." Achttien woorden. Ontdaan en teruggebracht tot pure abstractie zegt hij: "Ik weet niet zeker of iets is, maar ben wel overtuigd dat iets is."Pas dit eens toe. 'Edelachtbare, ik weet niet zeker of X de dader is, maar ik ben overtuigd dat hij het is en dat is mijn keuze, waarbij ik er op vertrouw dat mijn keuze juist is.' Ik denk niet dat de rechter deze getuigenis als afdoende aanvaardt.

Ook dit kan weer korter: 'Edelachtbare, ik ben ervan overtuigd dat X de dader is, maar of hij bestaat weet ik niet zeker.' Het lijkt mij alleen al taalkundig gekronkeld, als je in één adem stelt dat je iets niet zeker weet, om tegelijk overtuigd te zijn van wat je niet zeker weet. Het is dit soort prietpraat waaraan de ongelovige voortdurend wordt blootgesteld. Kunnen gelovigen zich dat tenminste voorstellen, als zij zeggen te weten hoe het is om ongelovig te zijn?

Overigens is Beenakker er blijkbaar niet van overtuigd dat iets dat niet zeker is ten principale niet voor overtuiging in aanmerking komt, totdat die zekerheid in menselijke termen 100% is.

Dat uitgerekend de kern van zijn vak, de wetenschappelijke methode en uitleg, stelt dat niets met zekerheid kan worden vastgesteld totdat wetenschappelijk overtuigend bewijs is geleverd – welk bewijs alleen maar zeker is, totdat het tegendeel blijkt - doet mij afvragen wanneer Beenakker denkt erachter te komen dat zijn keuze de juiste is. Dat hij gelooft, het zij zo. Dat hij overtuigd is, kan hij zelf niet staven.

Wat mij echt verbijstert, is dat hij bij zijn keuze blijkbaar volledig voorbijgaat aan feiten die hij wel al met alledaagse zekerheid weet en dat zijn de gruwelijkheden die uit naam van en onder dekking en aanroeping van het geloof door strenggelovigen aan mensen zijn en worden aangedaan. Hij is overtuigd dat God bestaat en hij – dat mag ik aannemen – weet zeker op basis van onmiskenbare, herhaalde bewijzen dat mensen uit diens naam het kwaad verpersoonlijken. Hoe kan een wetenschapper dit rijmen?

Jan Guillou – De grote eeuw

Bespreking van Prometheus – trilogie

Enno Nuy

(Aerdt, 1950; is ondernemer en oud-hoofdredacteur De Vrije Gedachte)

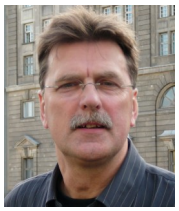

Bruggenbouwers

De Zweedse auteur en journalist Jan Guillou ►schreef een familiesaga die zich afspeelt tussen het eind van de 19de eeuw en het noodlottige jaar 1939. Het eerste deel van deze kroniek beschrijft het leven van de twee oudste van drie broers die alle drie aan de Technische Universiteit van Dresden worden opgeleid tot ingenieurs, bruggenbouwers. De oudste van de twee, Lauritz, begint zijn carrière in Noorwegen waar hij werkzaam is op het spoortraject tussen Oslo en Bergen en met name op een aantal moeilijke locaties technisch geavanceerde oplossingen moet bedenken om treinverkeer mogelijk te maken. Daarbij gaat het om een daadwerkelijk aangelegde spoorverbinding, inclusief de technische hoogstandjes: bruggen op lastige posities onder barre klimatologische condities.

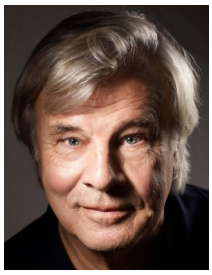

Oscar, de jongere broer, komt na een aantal verwikkelingen terecht in wat destijds Duits Oost Afrika heette, Tanganyika (nu Tanzania). Ook hij bouwt aan een spoorweg en vele bruggen. Met name de passages waarin Oscar figureert doen sterk denken aan Karl May. Op een gegeven moment is er sprake van een Old Shatterhand-handdruk en op pagina 236 brengt de schrijver zelf Karl May ter sprake.

Guillou schrijft buitengewoon goed gedocumenteerd, hij heeft nadrukkelijk research gedaan naar de feitelijke historische toedracht, zowel in Europa als in Afrika. Hij beschrijft de ongekende wreedheid van de Engelsen en de Belgen in Afrika. De Belgen roeiden in de Congo ruim zes miljoen Congolezen uit, zonder dat er een haan naar kraaide. De Engelsen lieten het vuile werk opknappen door Indiërs en Pakistani die scheepsladingen vol werden aangevoerd om vrijwel kansloos afgeslacht te worden. De Engelsen hebben consequent geweigerd medische hulp te verlenen aan hun eigen gewonden.

De avonturen van de beide broers spreken enorm tot de verbeelding en het boek leest als een echte *page turner*. Eén anekdote evenwel is minder geloofwaardig: de koningin van een matriarchale stam uit Burundi laat Oscar – ofschoon een Noor, in hun ogen vermoedelijk een Duitser – haar dochter bezwangeren om voor de toekomst sterk nageslacht te garanderen. Mij lijkt dat niet direct geloofwaardig maar het is hem graag vergeven.

Dandy uit het noorden

In het tweede deel van de trilogie beschrijft Guillou het leven van de jongste broer, die zijn geliefde Albi volgde naar Engeland waar in zekere zin een *laisser faire* klimaat heerste waar het homoseksualiteit of pederastie betrof. Een levenshouding die vooral de betergesitueerden zich relatief gemakkelijk konden permitteren. Er werd uiteindelijk wel getrouwd en nageslacht geproduceerd, er was altijd wel een huwelijkskandidate te vinden die zich door middel van een huwelijk status en welvaart wilde verwerven. Het was een soort sociaal contract; niet zelden waren beide partners in stilte op de hoogte van elkaars motieven en beweegredenen. Na de Eerste Wereldoorlog ontstond er een kentering en werden mannen die niet naar het continent waren vertrokken om te vechten per definitie verdacht. Homoseksualiteit was formeel nog steeds een '*act of crime*'.

Ook dit deel beschrijft de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog en hoe daar in Engeland op werd gereageerd. En ook hier heeft Guillou merkbaar veel research gedaan, daar hij zijn verhaal razend knap verbindt aan de Bloomsbury groep, een verzameling intellectuelen die een belangrijke rol speelden in het intellectuele debat en het literaire en kunstzinnige klimaat binnen de Engelse avant-garde. Tot grote ergernis van de mainstream overigens. En zo komen we in dit schitterende deel zulke uiteenlopende figuren als Bertrand Russel, Roger Casement, Roger Fry, Vanessa Bell, Duncan Grant, Dory Carrington, Lytton Strachey en Maynard Keynes tegen.

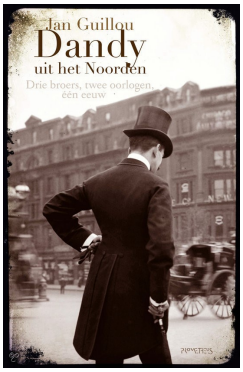

Prachtig ook is de liefdegeschiedenis tussen Sverre en Albi en hoe binnen adellijke kringen doorgaans op homoseksualiteit werd gereageerd. Opmerkelijk is dat Guillou ondanks deze ode aan de Hellenistische levenshouding een omstreden standpunt inneemt als het om homoseksualiteit gaat. Daarover zou hij onder meer hebben gezegd: "Homoseksualiteit is eerder een modieus verschijnsel dan iets dat iemand is aangeboren. Het is iets dat in de geschiedenis telkens is opgekomen en weer verdwenen" en: "Homoseksualiteit bestond niet in de 17de eeuw".

Tussen rood en zwart

In dit derde deel zijn de drie broers weer herenigd en bouwen zij gezamenlijk aan een industrieel conglomeraat met bouwactiviteiten in Noorwegen, Zweden en Duitsland. Maar tegelijkertijd is deze periode de opmaat naar het Derde Rijk en wederom heeft de schrijver zijn huiswerk grondig gedaan. Zijn beschrijving van de opkomst van de nazi's is weliswaar beknopt maar consistent en naar mijn mening historisch en feitelijk correct.

Ook de familie Lauritz - twee broers huwden een Duitse - ontkomt niet aan besmetting door het bruine gedachtegoed. We maken kennis met de raciale kletsika en de spierballenverering van Ernst Jünger, met de opvolger van de 'rode baron' Manfred von Richthofen, Hermann Göring, met de schrijver-arts Alfred Döblin die aan zijn grote roman Berlin Alexanderplatz werkt (Döblin was als legerarts in Verdun gestationeerd waar hij onder meer ruim tienduizend beenamputaties uitvoerde) en met Bertolt Brecht. We zijn aanwezig bij de Olym-

pische Spelen van 1936 en ook dit deel leest als een trein.

Het boek eindigt op de dag dat de Tweede Wereldoorlog uitbreekt. We hebben dan bijna duizend pagina's uiterst spannende lectuur achter de rug. Telkens wanneer je de laatste pagina's van ieder deel bereikt voel je de teleurstelling van een onderbroken spanningsboog. En dat is natuurlijk de verdienste van de schrijver, Jan Guillou. Hij heeft met deze familiesaga uiterst geloofwaardige personages gecreëerd, naar wiens levensloop je voortdurend nieuwsgierig blijft. Een effect dat versterkt wordt door het verhaal van de drie broers te vervlechten met historische feitelijkheden en die in een historische context te plaatsen. Feiten en fictie, beide knap beschreven. Guillou laat merken oprecht geïnteresseerd te zijn in de historische context waarin zijn verhaal zich afspeelt. Hij maakt het zichzelf niet gemakkelijk maar neemt de ook in het detail geïnteresseerde lezer serieus. Te oordelen naar de taal in deze indrukwekkende saga kan men Guillou niet direct als een groot literator beschouwen. Maar een verhalenverteller, een rasverteller is hij zeker! Zoals gezegd, zijn personages zijn volstrekt geloofwaardig en de verwikkelingen uit de eerste twee delen komen verrassend goed samen in het laatste deel. Soms een tikkeltje geconstrueerd wellicht en soms moet het toeval een handje geholpen worden, maar dat is nergens storend.

Denkbaar is dat Guillou een betere literator is dan ik hier veronderstel. Maar dan dringt zich de vraag op welke rol de vertaler heeft gespeeld. Welnu, deze romancyclus van Jan Guillou is vertaald door Bart Kraamer. Onverdeeld gelukkig met diens vertaling ben ik niet. Hij komt nogal eens met lelijk Nederlands zoals *vervierdubbeld* in plaats van verviervoudigd' (Bruggenbouwers); vrouwelijke geiten (pag. 433 idem); *de ordonnans liet de motor met zijspan vallen* (pag. 496 idem); *Als het niet te laat gebeurd* (pag. 513 idem); *bewonderingswaardig* in plaats van 'bewonderenswaardig' (pag. 101 Dandy uit het Noorden); *om eerlijk te zijn droeg het feit daaraan bij dat…* (pag. 173 idem); *oorlogshetse* (pag. 220 idem); *het zuiverste en friste contras*t (pag. 222 idem*); voormalige barones die kan conserveren* in plaats van 'converseren' (pag. 41 Tussen rood en zwart); *zinlooste dingen* (pag. 100 idem); *ambitieuste* (pag. 131 idem); *vliegbasissen* (pag. 187 idem); *alleen het littekenweefsel en de korstjes jeukte* (pag. 178 idem); *degene en degenen die* in plaats van 'wie' (pag. 233 idem).

Ik ben het Zweeds niet machtig en kan over het origineel geen oordeel vellen. Maar de indruk ontstaat dat ook Guillou geen meester van fraai proza is. Hij hanteert een directe verteltrant en gebruikt nauwelijks metaforen of verbeelding. Het spreekt voor zich dat diens stijl terug te vinden is in de vertaling. Maar dat hoeft dan toch geen lelijk Nederlands te zijn. Jammer, de rasverteller die Jan Guillou is, had beter verdiend.

Kortom, een geweldige aanrader, deze trilogie.

VAN DE REDACTIE

Wij hopen dat u met genoegen hebt kennisgenomen van deze ruim 30 pagina's boordevol vrij, dogma-loos, anders, dwars, eigenwijs en *'out of the box'* denken. Het zal u niet ontgaan zijn dat veranderingen in de layout zijn doorgevoerd. Wij hebben daarbij gestreefd naar een combinatie van goede leesbaarheid, gevarieerd paginabeeld en efficiënt papiergebruik. Belangrijker dan de vorm is natuurlijk de inhoud; graag danken wij alle auteurs van harte voor hun bijdragen.

Wat u mogelijkerwijs wel ontgaan zal zijn, is dat **Marcel Klein** niet meer vermeld staat in het lijstje van redacteuren in het Colofon. Helaas heeft Marcel wegens tijdgebrek moeten besluiten zijn redactiewerk te beëindigen. Wij danken hem hartelijk voor zijn inzet en voor zijn prima artikelen. Hopelijk is dit afscheid niet voorgoed en vindt hij te zijner tijd weer gelegenheid om aan ons blad bij te dragen.

Hiernaast vindt u al een voorproefje van het novembernummer. Voorts kunt u titels verwachten als: "Vrijdenken en veganisme", "Mammie waar komt mijn geloof vandaan?" en "Demodic - de scheidslijn tussen democratie en dictatuur". Maar het overgrote deel van de pagina's is nog wit. Helpt u mee die te vullen?

Op zoek naar ecohumanistische deugden *(preview)*

Deugden voor een wereld met minder leed en meer geluk

Floris van den Berg

Deugdethiek is een filosofisch-ethische theorie die net als andere ethische theorieën antwoord zoekt op de vraag: hoe moet ik leven? Dit antwoord wordt door deugd-ethici geformuleerd in termen van deugden. Deugden zijn disposities in gedrag en houding die kunnen worden aangeleerd in onderwijs, opvoeding en training. Het is van groot belang dat in onderwijs en opvoeding niet alleen bepaalde deugden worden aangeleerd, maar moreel goede deugden. Het aanleren van (religieuze) deugden als blinde gehoorzaamheid aan gezag, jaloezie, geloof, volgzaamheid, lijdzaamheid, machismo, onverschilligheid, intolerantie, agressie en ongevoeligheid hebben een nefaste invloed op de kwaliteit van het goede leven en de samenleving als geheel. Verschillende filosofen hebben zich beziggehouden met de deugdethiek, zoals Thomas van Aquino, David Hume, Friedrich Nietzsche, Elizabeth Anscombe, Richard Taylor en Alasdair MacIntyre. De vraag is hoe deugden zelf gerechtvaardigd kunnen worden. Daarvoor is een andere ethische theorie nodig. Aristoteles meende dat de door hem voorgestelde deugden zouden leiden tot geluk *(eudaimonia)*. Thomas van Aquino's lijst met deugden bevat deugden waarvan hij meende dat ze leidden tot een godvruchtig leven, een leven zoals god dat met de mens voorhad. Het aanleren van deugden leidt volgens deugd-ethici tot een deugdzaam leven. Mensen die de juiste deugden bezitten nemen op grond van deze deugden de juiste beslissingen in hun leven en leiden zo het moreel goede leven. De hieronder genoemde deugden staan in dienst van het morele ideaal van ecohumanisme. Het ideaal van een duurzame samenleving en een levensstijl die anderen geen schade berokkent, maar er juist naar streeft de wereld beter te maken met minder leed en meer geluk. Deze deugden sluiten aan bij de 'Tien Aanbevelingen van ecohumanisme'……

Bent u benieuwd welke 15 deugden door Floris van den Berg worden aangeprezen? Lees dan het novembernummer van De Vrijdenker!